

Knikkeren

Na de kwestie Kruwal zal de regering het voorlopig wel nalaten het Openbaar Lichaam Rijnmond meer bestuurlijke bevoegdheden te geven. Rijnmond heeft er immers weer eens blijk van gegeven weinig bestuurlijke capaciteiten te bezitten. De gelegenheid om het gehele Nederlandse volk te tonen hoe een goed industrievestigingsbeleid moet worden gevoerd, is niet benut.

Reeds jaren lang eist het O.L. Rijnmond bestuurlijke bevoegdheden op het terrein van de industriële ontwikkeling. Deze eis had onder meer tot gevolg dat het een adviserende bevoegdheid kreeg bij het verlenen van vergunningen inzake de selectieve investeringsregeling. Het eerste grote project, waarover O.L. Rijnmond zou adviseren, speelde vorig jaar. De Stuwadoorsmaatschappij Kruwal BV wilde in het Euro-poortgebied een z.g. ertsknikkerfabriek vestigen. Deze fabriek zou moeten dienen voor het verwerken van de van over-zee aangevoerde erts tot ertsknikkers ten behoeve van drie Westduitse hoogovenbedrijven. Deze ertsknikkers bevatten een hoger percentage metaal dan het aangevoerde ruwe erts en zouden dus voor Kruwal tot lagere transportkosten kunnen leiden.

Nadat zowel het O.L. Rijnmond als het provinciaal bestuur van Zuid-Holland het nieuw te vestigen bedrijf om milieuhygiënische redenen hadden afgewezen, gooide de gemeente Rotterdam de knuppel in het hoenderhok. Rotterdam had geen bezwaar tegen de ertsknikkerfabriek. Dit moest natuurlijk tot problemen leiden omdat zowel Rotterdam als het O.L. Rijnmond door linkse programcolleges worden bestuurd. Spoedig bleek dat de Rijnmondgecomiteerde die zich met milieuzaken bezighoudt belangrijke informatie had achtergehouden aan zijn collega van Economische Zaken. Het O.L. Rijnmond bleef echter bij zijn besluit, hoewel de economische gecomiteerde zijn ontslag nam. Korte tijd daarna concludeerden de ministers van Economische Zaken, Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, Sociale Zaken, en van Volksgezondheid en Milieuhygiëne dat „er van de realisering van het project geen nadelige gevolgen te verwachten zijn die geacht kunnen worden zwaarder te wegen dan de te verwachten voordelen en belangen van Kruwal BV”. De regering koos dus voor het standpunt van Rotterdam.

Dit betekent overigens nog niet dat de ertsknikkerfabriek zal worden gebouwd, want er moeten nog meer wettelijke hindernissen worden genomen (Hinderwet, Wet op de Luchtverontreiniging). Degene die nog eens in herinnering roept hoe het O.L. Rijnmond en de provincie Zuid-Holland tot hun negatieve advies kwamen, haalt dan ook geen oude koeien uit de sloot. Wat Zuid-Holland betreft, is hij gauw klaar, want deze provincie baseerde zich voornamelijk op de rapporten van het O.L. Rijnmond. (Wat is het nut van zo'n advies vraagt een ieder zich af).

Voor het O.L. Rijnmond ligt het anders. Zoals bekend, beschikt Rijnmond over een staf die van tijd tot tijd interes-

sante rapporten doet verschijnen. Een belangrijk rapport, *Het vestigingsplaatsfactorenonderzoek*, verscheen medio 1974. Dit rapport bevat het door de METRA Consulting Group Ltd. geconstrueerde ERASMUS-model, waarmee kwantitatief kan worden aangegeven op welke wijze de produktiekosten van een bedrijf worden beïnvloed door de vestigingsplaatskeuze 1). Dat model had een prachtig instrument kunnen zijn bij de bestudering van de vraag of Kruwal zijn fabriek mag bouwen. Iedereen is het er namelijk over eens dat een ertsknikkerfabriek, wat de havenfunctie van Rotterdam betreft, een aanwinst kan zijn. Krachtiger gezegd: Rotterdam moet het van dit soort bedrijven hebben. Het zou daarom interessant zijn te weten of Kruwal alternatieven heeft, en zo ja, welke. Zou bijv. blijken dat iedere andere vestigingsplaats de transportkosten van ertsknikkers zodanig doet stijgen, dat een ertsknikkerfabriek onrendabel is, dan berokkent een vestigingsverbod de Rotterdamse haven geen kwaad.

Zouden er echter rendabele alternatieve vestigingsplaatsen blijken te zijn, dan moet het O.L. Rijnmond zeer sterk in zijn schoenen staan als het de vestiging afwijst. Er zou dan gebruik kunnen worden gemaakt van het in 1973 met veel trots gepubliceerde rapport *De Rijnmond-economie in de jaren zeventig; schets van een beheerste ontwikkeling*, waarin een economisch structuurmodel voor Rijnmond wordt beschreven.

Lezing van de stukken van de Rijnmondraad leert echter dat met geen woord van deze twee rapporten wordt gerept. Het besluit tot een negatief advies werd genomen op grond van een slechts enkele velletjes papier omvattend verbaal verhaal, waarin hoofdzakelijk het milieu wordt beschouwd. Bovendien valt het op dat het O.L. Rijnmond en de regering dezelfde argumenten noemen, maar toch tot verschillende conclusies komen.

Het O.L. Rijnmond heeft zijn bewoners en Nederland een slechte dienst bewezen. De mening dat zijn dagelijks bestuur bestaat uit idealistische leken die ondernemen een vies woord vinden, wordt gesterkt. Het heeft niet eens de moeite genomen om zijn advies wetenschappelijk te funderen. Hiermee wil ik overigens niet beweren dat de ertsknikkerfabriek er moet komen, want ook de gemeente Rotterdam en de regering onderbouwen hun standpunt onvoldoende, tenzij er geheime studies bestaan. Ik houd het er voorlopig op dat deze studies niet bestaan.

Rijnmondbestuurders hebben onvoldoende beseft dat het om de (erts)knikkers ging in plaats van om het spel, maar zij kunnen nog veel goedmaken.

L. Hoffman

1) Zie: L. Hoffman, ERASMUS, *ESB*, 24 juli 1974, blz. 625.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Knikkeren	77
Column Europese eensgezindheid gezocht, door Prof. Dr. F. Rogiers	79
<i>Prof. Dr. A. van der Zwan:</i> Over de vergroting van de omweg in de productie en de bekorting van de omlooptijd van het in bedrijven geïnvesteerde vermogen (II)	80
Notitie Meten van armoede, door Mej. J. Koenen	83
<i>Drs. K. Zijlstra:</i> Feilen in de energiepolitiek	84
<i>Dr. W. T. Kroese:</i> Oude tendensen en nieuwe ontwikkelingen in de internationale textiel-industrie 1945-1975 (IV)	89
<i>Prof. Dr. L. H. Klaassen:</i> Regionale planning en informatie en de Kamers van Koophandel en Fabrieken in Nederland	92
Mededeling	97
<i>Mr. C. A. de Kam:</i> De modale werknemer	98
Ingezonden Overheidsuitgaven en publiciteit, door Drs. H. Lockefeer, met naschrift van Drs. W. D. Franckena	99
Maatschappijspiegel Uitsluiting of solidariteit?, door Drs. W. A. Arts	101
Geld- en kapitaalmarkt Een derde rentescenario, door Drs. J. C. Pranger	103
Boekennieuws Ir. W. Hendriks: Management 1 (Leiding geven); Management 2 (Besturen), door Drs. V. J. Goedvolk	104

Britse economen kunnen ESB niet lezen; u wel.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 119,60 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 78,- (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,- (incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.

Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam Lange Haven 141, Schiedam. tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek

Balanced International Growth

Bedrijfs-Economisch Onderzoek

Economisch-Technisch Onderzoek

Vestigingspatronen

Macro-Economisch Onderzoek

Projectstudies Ontwikkelingslanden

Regionaal Onderzoek

Statistisch-Mathematisch Onderzoek

Transport-Economisch Onderzoek

Europese eensgezindheid gezocht

Het Europa Instituut Leiden zal het mij — naar ik hoop — niet kwalijk nemen, dat ik enkele bedenkingen wens te schrijven naar aanleiding van het verslag over de Europese Unie, dat door de heer Leo Tindemans werd opgesteld in opdracht van de Europese Topconferentie van Parijs (december 1974) 1).

Een eerste vraag die men zich kan stellen is: komt dit verslag op een goed moment? Alvast niet: de crisis in de Europese Gemeenschap is zo groot, dat elk voorstel voor de toekomst overbodig lijkt of is. Nochtans moet er op worden gewezen, dat in de loop van het bestaan van de EG men heeft vastgesteld dat elke recessie desintegrerende effecten uitlokte, terwijl de groeifasen tot integrerende besluiten hebben geleid. Bovendien is de Europese eenmaking thans ook gedeeltelijk slachtoffer van haar verwezenlijkingen, die „automatisch” werden verkregen, en die de indruk geven dat voor het behoud van het verworvene geen inspanningen meer vereist zijn. En thans is de crisis zo diep, dat men terugschrikt voor nieuwe (tijdelijke) offers, en dat elk voorstel in die richting onvermijdelijk op verzet botst. En toch heeft de heer L. Tindemans zijn opdracht niet teruggeven, omdat het zijn overtuiging is dat „een onvoltooid gebouw de tand des tijds niet kan weerstaan; het moet worden afgewerkt, anders gaat het te gronde” en verder „terugkeren... zou worden aangevoeld als een historische nederlaag, die tevens het verloren gaan van de inspanning van een hele generatie Europeanen zou betekenen” (blz. 2). In het licht van deze motivering is het rapport toch goed op tijd, des te meer wanneer in de loop van dit jaar een einde komt aan de recessie.

Een tweede vraag: is dit rapport wel nuttig? Afgezien van de overweging dat elk verslag wel ergens nuttig voor kan zijn, is het ontgensprekelijk dat het document het voordeel heeft de regeringsleiders voor hun verantwoordelijkheid te plaatsen t.a.v. hun echte bedoelingen in Europa. De voorstellen van de heer L. Tindemans zijn niet spectaculair en niet revolutionair. Ze zijn niet revolutionair omdat ze levende (te weinig) bekende zaken niet overboord gooien; ze zijn niet spectaculair

omdat ze slechts bedoelen veranderingen in kwaliteit te brengen. En toch vormen ze een *waagstuk*, omdat ze een uitgesproken beroep doen op vertrouwen en dit op een ogenblik waar het wantrouwen overheerst. Europa heeft een dringende behoefte aan „instellingen met gezag, doeltreffendheid, legitimiteit en samenhang”. En daarvoor zijn geen nieuwe instellingen, die met de bestaande zouden wedijveren of in bevoegdheidsconflicten zouden vervallen, nodig. De bestaande volstaan, maar moeten gebruikt en versterkt worden. De regeringsleiders kunnen hiervoor zorgen, als ze maar *willen*. Maar het is vermoedelijk de laatste kans, want indien de Europese Raad hierin niet slaagt, bestaat er geen hogere instantie meer om de EG uit het slop te halen. Dit te hebben verduidelijkt, lijkt mij het grote nut van het document te zijn.

Bij de vraag: waarom dit rapport?, moet allicht niet lang worden stilgestaan, omdat het antwoord voor de hand ligt: de eenmaking gaat niet (of te traag) vooruit en moet geactiveerd worden. Hoewel de auteur niet zoekt naar de schuldigen en verantwoordelijken, heb ik toch de indruk overgehouden dat gedacht werd aan de Europese technocraten, maar eveneens aan het in gebreke blijven van de politieke wil. Wat dit laatste betreft, kan iedereen akkoord gaan. Maar dat er een teveel aan EG-technocratische aanpak zou geweest zijn, kan ik moeilijk zien. De voorstellen van de EG-administratie en Commissie leken mij telkens uit te gaan van de gedachte dat de problemen in hun geheel moesten worden benaderd, met een evenwichtig geheel van maatregelen. Het zijn echter de consultaties met de nationale ambtenaren, die ertoe hebben geleid dat de aanpak gefragmentariseerd werd en dat de voorstellen uiteindelijk in het technocratische vaarwater terecht kwamen, omdat de globaliteit volledig

verzopen werd in deelstukken, die dan afzonderlijk niet haalbaar bleken te zijn in de Raad. Een groot aantal ervan werden zelfs nooit op de agenda van de Raad opgenomen (werden ze geblokkeerd door de nationale ambtenaren?; een typisch voorbeeld hiervan is het gemeenschappelijk vervoersbeleid).

De vraag: welke voorstellen worden er gedaan?, kan hier niet aan bod komen (daarvoor wordt verwezen naar het document zelf), maar zijn het realistische en haalbare voorstellen? Wat de eenheid van het buitenlandse beleid betreft, lijkt mij de houding volkomen logisch. Maar of het in de huidige omstandigheden haalbaar is, zal de heer L. Tindemans, die het risico heeft genomen, beter kunnen beoordelen. De Britten en Fransen zullen alvast moeten worden overtuigd van het noodzakelijke van die stap.

Met betrekking tot het economische en monetaire Europa kan het verwondering wekken en aan kritiek onderhevig zijn dat een „gescheiden” vooruitgang wordt voorgedragen. Het rapport stelt inderdaad dat de lidstaten, die sterk zijn en derhalve vorderingen kunnen maken, ook de plicht hebben dit te doen, terwijl de landen die zwakker zijn het doel en de richting maar voor ogen moeten houden en trager volgen. Weliswaar met dien verstande dat:

1. de redenen om achter te blijven door de EG-Commissie moeten worden onderzocht en door de Raad geaccepteerd;
2. de rijke landen hulp verlenen om de achterstand bij te benen;
3. de vorderingen regelmatig worden getoetst;
4. uiteindelijk alle landen de economische en monetaire unie verwezenlijken.

Dit is alleszins realisme, en het is ook haalbaar indien de offers voor de sterkere landen maar niet buitensporig uitvallen. (Moet men er dan toch spijt van hebben dat Groot-Brittannië toetrad?)

Ten slotte lijkt het me zo dat alle voorstellen met betrekking tot institutionele wijzigingen haalbaar zijn. Maar *niet de instellingen* zullen determinerend zijn.

1) Leo Tindemans, *De Europese Unie. Verslag aan de Europese Raad*, Brussel, december 1975, 4 + 62 blz.

Over de vergroting van de omweg in de produktie en de bekorting van de omlooptijd van het in bedrijven geïnvesteerde vermogen (II)*

PROF. DR. A. VAN DER ZWAN

3. De gemankeerde reputatie-industrie

De beheersing van de markt, vooral de toepassing van de reclame in dat kader, heeft altijd in een slechte reuk gestaan. Bij haar opkomst aan het einde van de vorige eeuw, heeft reclame „misleiding” en „manipulatie” als etiket opgeplakt gekregen. En zulks niet ten onrechte, zoals blijkt uit een bloemrijke uiteenzetting van de kwalijke praktijken van reclamemakers uit de beginjaren, die men kan vinden bij één van de eerste beoefenaren 27). De verwijten mogen van tijd tot tijd minder hoorbaar zijn geweest, verstomd zijn ze nooit. Aan één ding werd tot voor kort evenwel niet getornd, niet door haar verdedigers, noch door haar bestrijders, namelijk de effectiviteit van de reclame als instrument van verkoop.

De beheersing van de markt — een nettere uitdrukking voor manipulatie — heeft ook een meer rationele kant, namelijk de *afscherming in de markt* van omvangrijke investeringen in kapitaalgoederen. De toeneming van de omweg in de produktie maakt het noodzakelijk om het bedrijfsgebeuren te plannen, de markt te kennen en tot op zekere hoogte ook te beheersen. Dit is niet alleen vrome theorie, of apologie zoals tegenstanders van marktbeheersing zullen volhouden, maar ook de harde praktijk. De toepassing van marktbeheersingstechnieken door industriële ondernemingen, nadat deze „nieuwigheden” door avonturiers tot ontwikkeling waren gebracht, moet worden gezien als een antwoord op de scherpe prijsdaling en marge-verslechtering voor de industrie omstreeks de jaren negentig van de vorige eeuw. De grote depressie (1873-1896) markeert volgens Williams 28) de scheidslijn tussen twee systemen van industriële organisatie, twee wezenlijk verschillende benaderingen van de afzet en distributie van goederen. Een lezing die tot in details overeenstemt met die van Williams, geeft Hotchkiss 29) en van gelijke strekking is het betoog van Romein 30).

Gedurende de depressie verbreidde zich de vrees voor de grote risico's die overproduktie met zich meebracht. Daaruit ontstond internationaal een beweging die gericht was op marktordening, die uitmondde in concentratie van de produktie, in organisatie en waar mogelijk beheersing van de markt. In dat geheel kreeg de reclame een nieuwe betekenis, als sluitstuk van een systeem van marktbeheersing dat tarievenpolitiek, marktbeperkingscampagnes, kartellering en verticale prijsbinding omvatte.

Een van de meest verstrekkende eigenschappen van dit systeem van marktbeheersing is zijn uitzaaiingseffect. Een minderheid die een deel van de markt op deze wijze in haar greep weet te krijgen, dwingt een meerderheid, op straffe van belangrijk terreinverlies, tot navolging. Deze uitzaaiing manifesteerde zich in een vroegtijdig stadium van haar toepassing: over aanbieders uit eenzelfde bedrijfstak, over bedrijfstakken en zelfs over landen. Bekend is het voorbeeld van de Britse tabaksindustrie die zich in de „Imperial

Tobacco Company” aaneensloot en zich in 1901 met de „grootste reclamecampagne aller tijden” teweestelde tegen het marktbeperkingsgeweld van haar Amerikaanse concurrenten 31). Het is weinig overdreven om deze trust- en kartelbeweging als een internationale schokgolf te kenschetsen, die aanleiding zou geven tot karakterisering van het nieuwe economische systeem als „Monopolie-Kapitalisme”, „Finanz-Kapital” (Hilferding) en „Imperialisme als hoogste stadium van het kapitalisme” (Lenin).

Het grootste Europese kartel dat in diezelfde tijd gesticht werd, was overigens het Rheinisch-Westfälisches Kohlen-Syndikat dat in 1893 vaste vorm kreeg. In eerste aanleg werd een beperking van de produktie en verbetering van de afzetprijs beoogd. De beperking was nodig omdat de produktie na de „Gründer”-housse veel groter was geworden dan de markt toen kon opnemen 32). Mede dank zij een geslaagde voorwaartse integratie, belichaamde dit syndicaat een uiterst effectieve beheersing van de markt, die in stand werd gehouden toen de omstandigheden zodanig gewijzigd waren, dat zijn bestaan in die vorm, niet langer gerechtvaardigd kon worden. Men kan in deze omstandigheid een bevestiging zien van de eerder in dit artikel verdedigde stelling dat de technische ontwikkeling en organisatievorming beurtelings bepalend kunnen zijn voor het economische systeem. Onder het vigerende systeem van marktbeheersing konden na de grote depressie de produktie- en afzetkosten op tal van industriële markten worden verlaagd. Van deze besparingen werd slechts een deel in de vorm van prijsverlaging aan de afnemers doorgegeven. Het grootste deel bleef beschikbaar voor uitkering aan de vermogensverschaffers en voor zelf-financiering van verdergaande expansie, op systematische leest geschoeid met behulp van „research and development” 33).

De opkomende technieken van marktbeheersing hebben er in vrijwel alle westerse landen voor gezorgd dat de lokale en regionale markten werden teruggedrongen ten gunste van het nationale marktkader. Deze debietsverruiming kwam mede tot stand onder invloed van detailhandelsbedrijven die gingen opereren met een landelijk netwerk van vestigingen en de opkomst van nationale reclamemedia in de vorm van ge-

* Deel I verscheen in *ESB* van 21 januari jl.

27) George French, *Advertising, the social and economic problem*, New York, 1915.

28) Raymond Williams, *The long revolution*, Londen, 1961, blz. 199 e.v.

29) Hotchkiss, op. cit., blz. 203-221.

30) J. Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen*, Deel I, blz. 210-223.

31) Williams, op. cit., blz. 201.

32) Zie Romein, op. cit., blz. 216-217.

33) Hotchkiss, op. cit., blz. 182.

illustreerde tijdschriften met een landelijke verspreiding. Het maken van reclame veronderstelt trouwens — wil zij effectief kunnen zijn — op zich zelf het bestaan van relatief grote bedrijven die hun produkten in voorverpakte vorm onder merk of handelsnaam op de markt brengen. Slechts onder die voorwaarde wordt het reclame-effect niet goeddeels genivelleerd of weggezogen door rivalen, welk verschijnsel in de Verenigde Staten als „substitution evil” werd aangeduid. Uit verschillende richtingen waren er derhalve krachten werkzaam die de opkomst en groei van nationale merkartikelen hebben begunstigd. Zij kwamen er om de plaats in te nemen van het merkloze onverpakte produkt, op gebied van voedings- en genotmiddelen, was- en reinigingsmiddelen, cosmetica, farmaceutica én als nieuwe verschijningen in de opkomende markt van duurzame artikelen, zoals de fiets, vulpen, schrijfmachine, naaimachine, fototoestel, stofzuiger, veiligheidsscheermes enz.

In de late jaren twintig had dit verschijnsel van het landelijke merkartikel zich zodanig verbreid en gestabiliseerd dat economen het kennelijk niet langer konden negeren. Een zeer opmerkelijke analyse van de nieuw ontstane marktconstellatie en haar implicaties verscheen in maart 1928 van de hand van Dorothea Braithwaite in *The Economic Journal* onder de titel „The economic effects of advertisement” (blz. 16-37). Deze analyse is daarom opmerkelijk omdat zij reeds in 1928 verscheen en zich in feite van een rede-neertrant bedient resp. een reikwijdte heeft die niet onderdoet voor het artikel van Kaldor dat veel later verscheen (34). Afgaande op het citeren in de economische literatuur, mag de bijdrage van Braithwaite als vrijwel onbekend en die van Kaldor als populair worden bestempeld. In haar economische analyse maakte Braithwaite een onderscheid naar drie soorten kosten, die in een wat modernere terminologie als volgt kunnen worden aangeduid:

1. kosten van produktie;
2. kosten van fysieke distributie;
3. kosten van promotie.

De beide eerste zijn in zekere zin onvermijdbaar, gegeven het feit dat een produkt wordt vervaardigd en op de markt gebracht. De kosten van promotie worden gemaakt om merkartikelen te pousseren en te differentiëren van concurrerende artikelen. Deze vormen als het ware de kosten van een nevenprodukt dat door de aanbieder alleen geleverd wordt in samenhang met het fysieke produkt en derhalve moet worden afgenomen. Zij noemt dit nevenprodukt „reputatie”, zoals vele economen na haar zouden doen. Voor zover resp. de mate waarin de reputatie een verlaging kan bewerkstelligen van de kosten van produktie en/of fysieke distributie, zou ze uit een oogpunt van allocatieve efficiency een ratio hebben. Volkomen in overeenstemming met analyses van recente datum, plaatst Braithwaite deze beoordeling tegen de achtergrond van de elasticiteit van de totale vraag, de schaafeffecten in de produktie en distributie en de graad van marktconcentratie.

Braithwaite had een open oog voor de schaalvoordelen die — mede dank zij de promotie — in de sfeer van de produktie te behalen waren, zoals standaardisering, uniformering enz. Haar „overall”-oordeel luidt evenwel dat het op tal van markten mogelijk is gebleken om door middel van promotionele uitgaven een significante *prijspremie* te behalen. Deze feitelijke omstandigheid schrijft zij toe aan de vorming van vooroordelen en gewoonten onder invloed van reclame. Vanwege de oncontroleerbaarheid van vele kwaliteitsaspecten van goederen, achtte zij de positie van de consument zwak in vergelijking met die van de producent. Ten aanzien van de bijdrage van de promotiekosten tot de allocatieve efficiency in het vlak van de verbruiksartikelen is zij uiterst cynisch, wel acht zij deze bijdrage van belang voor de duurzame artikelen. Een snelle penetratie daarvan zou naar haar inzicht niet alleen kunnen bijdragen tot een modernisering van de huishouding, maar ook tot een produktie-omvang leiden die omvangrijke kostendalingen mogelijk maakt.

Uit een oogpunt van allocatieve efficiency zag Braithwaite de grootste dreiging in de *generaliserende en cumulatieve werking* van de trend naar meer reputatie. Zij voorzag een maatschappij waarin de reputatie-industrie een hoge vlucht zou nemen. Een lichtpuntje meende ze in deze te kunnen ontwaren in de tegendruk die van de detailhandel op de marktbeheersing van de producent uitging in de vorm van het winkelmerk dat concurrerend in prijs was. Daar tegenover stond dat ook de grote detailhandelsbedrijven (wheel of retail!) zich zelf van een reputatie trachtten te verzekeren, hetgeen moet uitmonden in een situatie waarin „a double set of reputation making is involved”. De feitelijke ontwikkeling zou Braithwaite in het gelijk stellen wat haar taxatie van de werkelijkheid betreft. Met de aantekening dat zij de zaak nog heeft onderschat. De kwaliteitsspecificatie mogen we rekenen tot een van de belangrijkste kostenfactoren van produkten, en wij kunnen nu overzien hoe zeer deze kwaliteitspecificaties juist ook van duurzame goederen in het teken van de „reputatie” zijn komen te staan, zodat een deel van wat aan produktiekosten wordt toegerekend, in feite tot de promotie gerekend zou moeten worden. Het is uiteraard moeilijk om dit deel te bepalen. Deze „embodied” promotie-uitgaven buiten beschouwing latend, komt Heskett (35) voor 1960 tot de volgende schatting van de bijdragen van de drie onderscheiden activiteiten tot de toegevoegde waarde van bedrijven in de Verenigde Staten:

formatie (produktie)	45%
fysieke distributie	15%
promotie	40%
	100%

De zaak waartegen Braithwaite als economiste in het geweer kwam, heeft aan actualiteit niet ingeboet:

„We are bound to say that the national dividend has increased, because people consider the set of commodities produced by the new distribution of resources as more valuable. Economics take valuations as shown in the prices paid, and does not consider whether these valuations are justified”.

De Amerikaanse auto-industrie wordt vaak ten tonele gevoerd, we maakten daar reeds melding van. Ze levert boeiend illustratie-materiaal (36) voor de anomalie van Braithwaite.

Vanaf het moment dat allerlei constructeurs en monteurs zich rond 1900 op de vervaardiging van personenauto's stortten, zijn er gerekend tot en met 1937 meer dan 1.000 verschillende merken/fabrikaten op de markt gebracht. Niet meer dan naar schatting 180 bedrijven hebben in de vervaardiging een omvang van commerciële betekenis bereikt. Ca. 65 hebben zich gedurende een periode van 10 jaar of langer weten te handhaven, waarvan ca. 25 het jaar 1937 overleefden. Een afvalrace in optima forma dus, die zo aan de economieboeken uit die tijd ontleend zou kunnen zijn. De eliminatie van mededingers kwam tot stand door een snelle technische en commerciële ontwikkeling. In deze laatste zijn er gedurende de periode 1900-1937 vier stroomversnellingen opgetreden:

- de overgang van zware naar lichte personenauto's;
- de toenemende populariteit van de tour-auto (grotere snelheid, langere afstanden tegen lagere km-kosten) bij het verbeteren van de wegen;
- de overgang van de vier- naar de zescilinder motor in de middenklasse auto's;
- de overgang naar auto's met meer luxe en comfort.

Het zijn deze versnellingen die vele bedrijven noodgedwongen deden afhaken:

34) N. Kaldor, The economic aspects of advertising, *Review of Economic Studies*, 1950, nr. 1, blz. 1+27.

35) J. R. Heskett, Macro-economic cost of physical distribution, *Marketing Logistics*, New York, 1967, blz. 8-18.

36) Zie Epstein, op. cit. en Hotchkiss, op. cit., blz. 243-244.

„Changes in that time were necessary, the industry was expanding quickly and both engineering technique and market currents were in a continual proces of alteration These processes became later a more or less normal situation in many industries. . . . The question of policy was not whether to change, but to what extent”. (Epstein, blz. 47).

Ford kwam als winnaar uit deze strijd te voorschijn, in 1922 bereikte hij de hoogste verkoopcijfers, echter zonder hoge kosten van promotie; zijn formule was gebaseerd op „efficient low cost transportation”. Maar zijn overwinning bleek een voorlopige. Zijn succesformule werd weggevaagd in een proces van „trading up”: meer prestige tegen een hogere prijs, bleek een effectief wapen tegen Fords conceptie van de auto als transportmiddel. Hij werd in 1927 door het marktverloop gedwongen om de productie een jaar stil te leggen en nieuwe modellen te ontwikkelen waarmee hij op doeltreffender wijze kon meedingen.

Toont dit voorbeeld aan dat een industriële heerser door de knieën moest voor de wensen van de consument, welke de betekenis is die Hotchkiss aan deze gebeurtenissen toekent? Of moeten we met Braithwaite constateren dat de consument op grond van grillen reageerde, zonder de consequenties van zijn waarderings te overzien; daarin gevolgd door een economische wetenschap die toetsing van de geldigheid van deze waarderings afwees? Hoe dan ook, de trend is tot nu toe nauwelijks keerbaar gebleken. Een uitgelezen stel onderzoekers heeft een schatting gemaakt van de allocatieve efficiency van de auto-industrie in de Verenigde Staten voor de late jaren vijftig. Hun schatting luidt, dat een bevrozing van de automodellen in 1949 met toegestane veranderingen voor technologische verbeteringen in de produktiewijze op een *jaarlijkse* besparing van \$ 5 mrd. zou uitkomen 37).

De generaliserende werking en cumulatieve spiraal heeft zich in de reputatie-industrie doen voelen op een wijze die voor geen enkele twijfel vatbaar is. Naar de mate van fysieke geaardheid en psychische lading van de produkten, wordt de differentiatie in het produkt zelf („embodied”) aangebracht door modellering, stijl en vormgeving, dan wel met behulp van suggestieve middelen aan het produkt toegevoegd („disembodied”). Dit proces heeft lange tijd onstuitbaar geleken, het wordt dan ook gevoeld door sterke impulsen. Er is evenwel een kritisch moment, dat bereikt wordt indien de promotiekosten geen enkele bijdrage meer kunnen leveren tot een verlaging van of een temporisering in de stijging van de produktie- en distributiekosten en deze zelfs als gevolg van „marktvernauwing” omhoog drijven. Onder bepaalde omstandigheden, zoals in een situatie van monopolie zou dit tot gevolg kunnen hebben dat een contraire beweging, namelijk die van „trading down” wordt ingezet, maar niet zonder meer onder het oligopolie dat in ons huidige voortbrengingssysteem de overheersende marktform is 38). Deze aanleggenheid is evenwel te belangrijk om met een slagzin af te doen; reden voor ons om deze paragraaf af te sluiten met de navolgende beschouwing. In deze beschouwing neemt de economische groei, die we achter ons hebben, een centrale plaats in.

Onstuimige groei schept fricties vanwege de sterke verschuivingen die daardoor zowel in kosten- als in afzet-structuren worden teweeggebracht. Iedere „formule” draagt de sporen van schematisering en daarmee van versimpeling, ook voor de nu volgende formule geldt dit. We kunnen dit nadeel voor lief nemen, indien de elementen die sterk belicht worden, ook werkelijk belangrijk zijn. We wagen het erop.

Zonder overdrijving mogen we toch wel stellen, zoals Verdoorn 39) dat trouwens in 1950 reeds deed, dat ondernemingen die qua opzet niet goed zijn aangepast aan de structuur van de markt, daarvan op den duur spanningen zullen onder vinden die zich in een hoog kosteniveau of een te geringe afzet moeten wreken. Want evenals de markt bezit ook de onderneming blijvende kenmerken die hem zijn typische structuur verlenen. Alles wat maar enigszins tot de vaste lasten aanleiding geeft, dient met grote nauwkeurigheid op de bestaande marktstructuur te zijn afgestemd. Onjuiste keuzen

zullen tot kwetsbare posities leiden. Snelle wijzigingen in de marktstructuren maken dit vraagstuk van aanpassing tot een zeer complex geheel. Daarin bestaan evenwichtssituaties alleen in een dynamische context, en zijn ook dan nog aan voortdurende verstoring onderhevig.

Op die aaneenschakeling van verbroken evenwichten werken endogene en exogene krachten. Tot de endogene 40) krachten behoort de rivaliteit die in de marktstructuur van het oligopolie ingebakken zit. In sterk expanderende markten scheidt deze rivaliteit al ruime kansen op missers in de sfeer van de produktontwikkeling en verlaging van de produktiekosten, maar in matig groeiende of vrijwel verzadigde markten wordt de druk der concurrentie alleen nog maar heviger. Het „oprekken van de levenscyclus” van produkten wordt ondernomen door gebruik te maken van een marktwerking die toeneemt in „sophistication”. Marktsegmentatie geeft aanleiding tot sterk uiteenlopende produktconcepties, een grote prijsrange e.d. Aanbieders gaan zich bedienen van verschillende merken naast elkaar, ten einde tot een meer optimale marktpenetratie te geraken, hetgeen aanleiding geeft tot nieuwe introducties op de markt en het zich daartegen te weer stellen. Met gebruikmaking van de methode van de „dynamic difference” 41) trachten aanbieders zich een goodwill te verwerven waarvan de kosten uit de in een later stadium verwachte hogere opbrengsten gedekt dienen te worden.

Tot de exogene krachten behoort de voortdurende stijging van de arbeidskosten die op korte termijn alleen kan worden opgevangen door vergroting van de omzet. Indien nu als gevolg van de bestedingsverschuivingen de eigen afzetmarkten daartoe geen of onvoldoende ruimte bieden, wordt een uitweg gezocht via de parallelisatie en als bijzondere vorm daarvan, de diversificatie. Voor de onderneming op zich zelf beschouwd, kan dit een consistent streven zijn, maar over het geheel van afzetmarkten impliceert het een voortdurende verplaatsing van de druk. Het bewerkstelligt een gevoeligheid over een breed front van markten voor onjuiste afstemmingen die elders getroffen zijn. Zo kennen we uit het recente verleden een relatief groot aantal markten die in betrekkelijke rust verkeerden, maar als gevolg van toetreding door enkele grote aanbieders in een turbulente marktwerkingsdraaikolk terecht zijn gekomen. Daarvan is wel het meest in het oog springende verschijnsel de voortgaande produkt-differentiatie die wordt gehanteerd als breekijzer voor markt-penetratie. Aan die ontwikkeling danken we het merkwaardige samengaan van bewegingen van parallelle aard over markten heen bezien en van voortdurende differentiatie binnen markten. De te pas en te onpas toegepaste strategie der deelmarkten leidt tot een sterk vergrote aanpassing van het voortbrengingsapparaat aan de wensen en verlangens van afnemers, maar tevens tot een drietal gevaarlijke implicaties die onvoldoende zijn voorzien:

- verkleining van de massa van de markt door de marktvernauwende gevolgen van de strategie der deelmarkten;
- verstarring van de bedrijfseconomische structuur door de afstemming op steeds specifiekere wensen en verlangens van afnemers;

37) F. M. Fischer, Z. Griliches en C. Kaysen, The cost of automobile model changes since 1949, *Journal of Political Economy*, oktober 1962, blz. 433-451.

38) Zie: C. Kaysen en D. F. Turner, *Antitrust policy: an economic and legal analysis*, Cambridge, 1959. Daarin wordt een empirische beschrijving gegeven van het Amerikaanse marktsysteem, dat ook voor onze verhoudingen geldigheid bezit.

39) Verdoorn, op. cit., blz. 5-6.

40) Wij baseren ons hierbij voor de Nederlandse verhoudingen op twee empirische studies. A. van der Zwan en H. Hogendoorn, *Onderzoek naar de ontwikkeling van de TV als reclamemedium, reclamevoering en marktgedrag*, intern rapport, 1974. H. J. J. van Breemen en C. Rootert, *De product life cycle*, Doctoraalscriptie voor het vak Marktanalyse, Rotterdam, 1975.

41) Hiermee wordt bedoeld het tijdelijk sterk vergroten in relatieve zin van de uitgaven aan marktwerking. Zie bijv. D. C. Hague, *Managerial economics*, Londen, 1969, blz. 307-310.

Meten van armoede

Op vrijdag 9 januari jl. organiseerde de Sectie Actuariële Wetenschappen en Econometrie van de Academische Raad in Rotterdam een colloquiumdag voor econometristen. Op deze dag werd in de ochtend aandacht geschonken aan rapporten van onderzoeksactiviteiten van de vijf instellingen die een econometrie-opleiding verzorgen.

's Middags hield Prof. A. K. Sen, verbonden aan de London School of Economics, een lezing over inkomensongelijkheid. In deze notitie zal ik aan een interessant onderdeel van zijn lezing aandacht schenken, namelijk het meten van armoede. Om aan te tonen waarom Prof. Sen gekomen is tot een nieuwe maatstaf voor armoede, liet hij eerst twee bestaande maatstaven de revue passeren. Deze luiden als volgt:

1. De "head-count" maatstaf, weergegeven door $H = \frac{q}{n}$, waarin q het aantal mensen uit de totale bevolking n voorstelt dat een inkomen heeft dat kleiner is dan een bepaald bestaansminimum. H geeft dus het percentage van de bevolking met een inkomen lager dan het bestaansminimum.

2. De "income-gap" maatstaf, weergegeven door: $I = \sum_{i=1}^q \frac{z - y_i}{q \cdot z}$. Deze maatstaf geeft de gemiddelde afstand van het inkomen tot het bestaansminimum; de afstand van het inkomen van persoon i ($= y_i$) tot het bestaansminimum ($= z$) wordt immers weergegeven door $z - y_i$.

Beide maatstaven kunnen echter de toets der kritiek niet doorstaan. De "head-count" maatstaf is bijvoorbeeld ongevoelig voor het feit dat het inkomen van sommige personen kan stijgen, maar toch onder het bestaansminimum z blijft. De "income-gap" maatstaf geeft bij geen informatie over de ongelijkheid tussen de personen onderling.

Om, aan het laatste bezwaar tegemoet te komen

formuleerde Prof. Sen een alternatieve maatstaf voor het meten van armoede, daarbij gebruik makend van de welvaartseconomie. Hij ging uit van enige welvaartstheoretische stellingen, zoals de stelling dat de welvaart van persoon i groter is dan die van persoon j , indien i een hoger inkomen heeft dan j .

De nieuwe door Sen ontwikkelde maatstaf voor de armoede is gebaseerd op het verschil tussen het inkomen van elk individu en het bestaansminimum, vermenigvuldigd met een bepaald gewicht. Dit kan weergegeven worden door $P = \sum_{i=1}^q (z - y_i) v_i(z, y_i)$ waarbij $v_i(z, y_i)$ de gewichten voorstellen. Deze gewichten worden bepaald door de plaats die iedere persoon op de inkomenschaal inneemt, nadat de inkomens naar grootte zijn gerangschikt. Wanneer er nu aan een aantal welvaartstheoretische eisen is voldaan, kan de maatstaf voor de armoede P herleid worden tot een formule die slechts afhankelijk is van de "head-count" maatstaf (H), de "income-gap" maatstaf (I) en de Gini-coëfficiënt, nl.: $P = H \{ [1 - (1 - I)G] \}$, waarbij $G =$ Gini-coëfficiënt I .

Prof. Sen heeft in zijn lezing aangevoerd dat men met behulp van enkele eenvoudige veronderstellingen kan komen tot een maatstaf voor het meten van armoede, waarin ook rekening wordt gehouden met de inkomensverdeling onder de armen.

Degenen die meer van dit interessante onderwerp willen weten, zij verwezen naar het nog uit te komen februari-nummer van Econometrica.

J.K.

1) De Gini-coëfficiënt is een maatstaf voor het meten van inkomensongelijkheid. Wanneer de Gini-coëfficiënt gelijk is aan 0, zijn alle inkomens gelijk; wanneer deze gelijk is aan 1, is er sprake van de grootst mogelijke ongelijkheid.

- vergrote gevoeligheid voor volgtijdelijke schommelingen in de afzet; optreden van overcapaciteit en oplopen van de voorraadkosten.

Is het louter een stilistische kunstgreep om naast de reeds geïntroduceerde trefwoorden antinomie en anomalie, op deze plaats een derde te lanceren: de paradox? Wij menen van niet. Uit een streven naar *flexibiliteit*, naar aanpassing aan de structuur van de markt, resulteert als tendentie de *verstarring*. We kennen daarvan de ondubbelzinnige manifestaties op de markt in de vorm van overproductie en de bekorting van de productie-omweg. Bij dit laatste gaat het dan niet om het produkt in fysieke zin, maar om het reputatie-element. Het zijn vaak dezelfde fabrikanten die een oplossing zoekend voor het eerste vraagstuk, het tweede helpen bewerkstelligen: de winkelmerken, assemblage-merken, B-merken en alles wat dies meer zij. Zij slopen daarmee de prijs-premie die ze voor hun A-merken niet kunnen ontberen en verkleinen daarmee hun winstmarges, die zij juist zochten te herstellen.

Gesuperponeerd op deze reeds rijk geschakeerde ontwikkeling, dient dan nog geplaatst te worden de kwalitatieve verschuivingen in de bestedingen; veelal aangeduid als de toegenomen vrijheid in de consumptie. Een direct gevolg daarvan is dat goederen van geheel uiteenlopende specificaties

gaan refereren aan dezelfde consumptieve doeltstanden. Verzadiging van produktmarkten treedt daardoor sneller in, versterkt door een contrastwerking in de consumptie; een snelle verandering in wensen en verlangens. Is het verrassend dat de levensloop van produkten en merken allengs korter wordt?

Ooit ingezet bij wijze van afscherming van investeringen in kapitaalgoederen, is de marktwerking in haar tegendeel omgeslagen: impuls tot kapitaalvernietiging.

Het is, in deze betekenis, dat wij de vorige paragraaf besloten met de constatering dat de trits, rationaliteit, vereenvoudiging en planmatigheid, zijn contra-positie kent in verspilling, proliferatie en anarchie. Het behoort tot de bijzondere kenmerken van ons voortbrengingssysteem in zijn huidige ontwikkelingsfase:

- dat het rationaliseringsstreven voortdurend wordt afgebogen en uiteindelijk steeds neerkomt op „a double set of reputation making“;
- dat de normalisering wordt opgeofferd aan de produkt- en merkdifferentiatie;
- dat hetgeen zich op het niveau van het individuele bedrijf aandient als planmatigheid, op het niveau van bedrijfsleven wordt omgezet tot anarchie.

A. van der Zwan

Feilen in de energiepolitiek

DRS. K. ZIJLSTRA

Er wordt wel beweerd, dat politieke vraagstukken in de grond van de zaak praktisch altijd onoplosbaar zijn. Het is niet eens mogelijk de variabelen op bevredigende wijze uit te zeven, laat staan de vergelijkingen op te stellen, die tot de oplossing zouden moeten voeren. In zekere zin geldt dit ook voor de economische politiek, ondanks de schone schijn van vele voorspellingsmodellen. En als we de lijn van de verbijzondering nog even volgen om te belanden bij de energiepolitiek, dan blijkt ook daar een onthutsende onoplosbaarheid te bestaan. Zeer belangrijke variabelen ontbreken of kunnen nauwelijks worden ingeschat. We behoeven alleen maar te denken aan onzekerheid over omvang en toegankelijkheid van de aardoliereserves, over de ontwikkeling van de olieprijsen of over de mogelijkheden om radio-actief afval netjes op te bergen. Als de landen om de Perzische golf op dieet gaan of als moeder aarde het nucleaire afval niet slikt, dan dreigt het zoveelste kaartenhuis van de energiepolitiek prompt in elkaar te zakken. Toch moeten die kaartenhuizen steeds weer worden opgebouwd, want zonder energiepolitiek gaat het ook niet. Blijkt later, dat de maatregelen fout waren, dan kunnen de politici zich min of meer verschoond weten door het feit, dat het vraagstuk per definitie onoplosbaar was. Bij alle kritiek, die nu volgt, dient men dit steeds in het oog te houden. Maar aan de andere kant houdt het verschoningsrecht op zodra minister en ambtenaren op „economische zaken” geen lering trekken uit de fouten van het verleden. Aan het eind van dit artikel zal blijken, dat dat moment wellicht aangebroken is.

De Limburgse mijnen: voortijdig overleden?

Het begon allemaal met de staatsmijn Beatrix, ten koste van grote investeringen gereedgemaakt en nooit in productie genomen. De werkzaamheden begonnen in het midden der jaren vijftig, toen economische groei en uitbreiding van de steenkoolproductie nog onverbrekelijk met elkaar waren verbonden. Men moest de „Fehlinvestment” erkennen, toen bleek, dat energie en steenkool niet meer hetzelfde waren. Voor de eerste keer zakte het kaartenhuis van de energiepolitiek in elkaar. De prijs, die men daarvoor moest betalen, was een kapitaalverlies van belang.

Toch bevond men zich in goed gezelschap toen de beslissing van het bouwen van de mijn werd genomen. De eerste prognose van de Hoge Autoriteit, die in 1953 werd gepubliceerd, ging uit van een verhoging van het kolenverbruik in de Gemeenschap met 20% in tien jaar. Zelfs in 1957, één jaar voor de steenkoolcrisis, waren die gedachten nog niet veranderd, zoals blijkt uit de „Algemene doelstellingen kolen en staal” van datzelfde jaar. Men kan niet ontkennen, dat het openen van een nieuwe Nederlandse mijn goed in deze euforie paste.

De „Algemene doelstellingen” van 1957 tonen ons in alle duidelijkheid de onberekenbaarheid van de energie-economie in die tijd. Ondersteund door de adviezen van zeer bekwame economen en technici moedigde de Hoge Autoriteit de uitbreiding van de productiecapaciteit sterk aan. Maar het duurde nog geen jaar of de onverkoopbare kolenvoorraden bij de mijnen bereikten een omvang als nooit tevoren. Dat bleef zo tot aan het eind van de jaren zestig, met uitzondering van een korte verbetering in 1963. In plaats van te klein, bleek de productiecapaciteit te groot en de Hoge Autoriteit moest zich schikken in een nieuwe en onverwachte taak: het begeleiden van de kapitaalvernietiging in de kolenmijnbouw.

De wezenlijke beslissingen daarvoor moesten op landelijk niveau worden genomen. Nederland deed dat op zeer voort-

varende wijze, geholpen door de ontdekking van de gigantische aardgasreserve in Groningen. In tegenstelling tot de omringende landen behoeften wij ons nauwelijks meer zorgen te maken over veilige en onafhankelijke energievoorziening en de kapitaalvernietiging in de mijnbouw zou ruimschoots goed gemaakt worden door de baten uit het aardgas.

In december 1965 werd de sluiting van de eerste drie Nederlandse mijnen door het kabinet-Cals aangekondigd. In december 1974 was de operatie voltooid en werden de laatste kolen naar boven gehaald. In 1965 verzorgden de Limburgse mijnen nog een vijfde van het Nederlandse energieverbruik en tien jaar later niets meer.

Wanneer men die politiek vanuit de tegenwoordige situatie wil beoordelen, kan men op allerlei manieren te werk gaan. Wij beperken ons hier tot een vergelijking met andere mijnbouwgebieden in de EG en een toetsing aan de hand van de huidige vooruitzichten voor steenkoolverbruik in Nederland.

Wat het eerste betreft, zou men kunnen stellen, dat de sluiting van de Nederlandse mijnen achteraf slechts gerechtvaardigd kan worden indien die mijnen ten opzichte van de kolenwinning in de andere landen van de Gemeenschap in een marginale positie zouden zijn gekomen of gebleven. Eigenlijk zou daarover een retrospectieve kosten-batenanalyse moeten worden uitgevoerd voor elke afzonderlijke mijnzettel. Maar dat zou ons nu te ver voeren en we trachten ons dus te behelpen met een simpel onderzoek naar de produktiviteit in verschillende mijnbouwgebieden. Omdat steenkoolwinning een zeer arbeidsintensieve aangelegenheid is kunnen we in een eerste benadering volstaan met een onderzoek naar de arbeidsproduktiviteit.

Daartoe hebben we de steenkoolbakkens in de Gemeenschap van de Zes ingedeeld naar de arbeidsproduktiviteit die ze in 1965 te zien gaven. De eerste groep vertoont een hogere produktiviteit dan Nederlands Limburg, de tweede groep ligt ongeveer op hetzelfde niveau en de derde groep

wordt gekenmerkt door een aanzienlijk lagere arbeidsproductiviteit. We kunnen nu nagaan hoe de kolenwinning in elk van die groepen sinds 1965 is verlopen.

Tabel 1. Steenkoolproductie en produktiviteit - Eur-6

Bekkens	Arbeidsproductiviteit ondergronds a), 1965, t.	Productie 1965, 10 ⁶ t.	Productie 1974, 10 ⁶ t.	Productie 1974
				productie 1965 %
Lotharingen	3,2	15	9	58
Ruhr	2,9	116	84	72
Saar	2,7	14	9	63
Nederlands				
Limburg	2,3	12	1	7
Aken	2,2	8	6	76
Nedersaksen	2,2	2	2	99
Kempen	2,1	10	6	63
Centre-Midi	2,0	10	5	47
Zuid-België	1,7	10	2	19
Nord/Pas de Calais	1,7	25	9	35
Eur-6	2,5	224	133	59

a) Prestatie per man en per dienst ondergronds.
Bron: Eurostat.

Men hoeft niet lang naar de tabel te kijken om te zien, dat Nederland sterk uit de toon valt. Alle mijnbouwgebieden met een arbeidsproductiviteit ondergronds in 1965 van 2.100 kg of meer hebben minstens de helft van hun productie gehandhaafd, behalve dan Limburg. Niets wijst erop, dat Nederland in een marginale positie zou zijn komen te verkeren wanneer men de kolenwinning minder drastisch, laat ons zeggen tot op 60%, zou hebben teruggebracht. De werkelijk „marginalen” zijn Zuid-België en Noord-Frankrijk. Zelfs nu, na alle saneringsmaatregelen, ligt de arbeidsproductiviteit in deze gebieden nog altijd ver onder die van Nederland tien jaar geleden en toch produceren ze nog. Het lijkt er dan ook op, dat vanuit een Europees gezichtspunt de rigoureuze sluiting van de Nederlandse mijnen achteraf niet gerechtvaardigd kan worden.

Deze gevolgtrekking krijgt nog meer gewicht wanneer we ons realiseren, dat steenkool in de naaste toekomst weer een belangrijker rol zal gaan spelen. In de *Energienota* wordt gesproken over een aandeel van 10% in de elektriciteitsopwekking van 1985. Alle nieuwe centrales van het klassieke type zouden kolen moeten kunnen verstoken.

We mogen aannemen, dat dat buitenlandse kolen zullen zijn, bijvoorbeeld Engelse. Om die te situeren in verband met het voorgaande zij vermeld, dat de arbeidsproductiviteit ondergronds van gebieden als de Midlands en Yorkshire boven de 4 ton ligt, ongeveer hetzelfde peil als waarop Lotharingen, de Ruhr en Saarland inmiddels zijn aangeland. Maar het is de vraag of de National Coal Board die steenkool kan uitvoeren tegen een prijs, die in overeenstemming is met de hoge produktiviteit. De verkoopprijs wordt immers niet alleen door de mijnen in de Midlands bepaald, maar ook door de zwakke broeders in Schotland, Wales en de „northern aereas” en die zijn nauwelijks beter dan de vier slechtsten van tabel 1. Zolang men deze bekens om redenen van regionale politiek in produktie houdt, zou het prijsvoordeel van de Engelse kolen ten opzichte van hypothetische Nederlandse steenkool wel eens kunnen tegenvalen.

Bovendien kan men zijn twijfels hebben over de juistheid van een dergelijke vergelijking. De werkelijke kosten van de ingevoerde kolen liggen immers veel hoger dan de blote prijs som franco Nederlandse centrales. Voor de Nederlandse economie komen daar de kosten van de afvloeiingsregelingen, van de werkloosheid en van de industriële omschakeling bij, die zonder de sluiting van de Nederlandse mijnen niet zouden zijn ontstaan.

Zo'n ruimere berekening zal het voordeel van de invoer aanmerkelijk verminderen. De toekomstige prijs van ingevoerde kolen is daarbij natuurlijk de grote onbekende. Mis-

schien gaat men op grote schaal goedkope kolen uit derde landen betrekken. Misschien kan men uit Engeland toch kolen gaan invoeren tegen een prijs, die de hoge produktiviteit van de beste bekens weerspiegelt, bijvoorbeeld door aanpassing aan de prijzen van derde landen. Maar zelfs dan is te betwijfelen of het kostenvoordeel van de invoer de onzekerheidsmarges van de berekening zal overtreffen. Ook vanuit dit gezichtspunt is het lang niet zeker, dat de beslissingen over de Nederlandse mijnen op goede gronden zijn genomen.

Het zou allemaal nog zo erg niet zijn als de sluiting van alle mijnen in een land niet zo'n definitieve zaak was. Weliswaar heeft men nog een achterdeurtje opengehouden door de mijn Emma in de mottenballen te leggen. Maar men heeft het mis wanneer men denkt daarmee de kolenproductie weer snel te kunnen hervatten. Door de sluiting van de mijnen is ook aan de kennis en de bijzondere bekwaamheid, die de kolenwinning vereist, praktisch een einde gekomen. Het zou wel eens uiterst moeilijk kunnen worden die hindernis binnen redelijke tijd weg te ruimen.

Alles bij alles lijkt het erop, dat de Nederlandse regering bij haar kolenpolitiek geen gelukkige hand heeft gehad. Wat minder voortvarendheid en wat meer gevoel voor de onvoorzienbaarheden van de energie-economie zou te verkiezen zijn geweest.

Het Groningse aardgas: op voor zijn tijd?

Ongერიjmdheden ontbreken evenmin in de korte geschiedenis van het Nederlandse aardgas. Eerst kon het niet op en nu gaat het veel te vlug op. Eerst kon de afzet niet genoeg gestimuleerd worden en nu moeten de gordijnen dicht. Net als bij de kolenpolitiek liggen de rechtvaardigingen klaar voor wat eufemistisch „de ombuiging van het aardgasbeleid” wordt genoemd. Men kan de toenmalige bewindslieden er dan ook geen verwijt van maken, dat ze de explosie van de olieprijs niet hebben voorzien of dat de nieuwe aardgasvondsten zo tegenvielen. Maar het feit blijft, dat in een luttel aantal jaren een zwaai van 180° moest worden gemaakt en dat stemt toch tot nadenken.

Het blijkt het duidelijkst bij de uitvoer. Tot in 1970 was men bang als een slechte koopman met de waar te blijven zitten. Alles werd gedaan om de Russen, de enige echte concurrenten van het Nederlandse gas, te vlug af te zijn. Het beruchte contract met Italië is daarvan de beste illustratie. Met gevoel voor humor vermeldt de *Energienota* (blz. 86), dat in 1970 nog een zitting van de vaste Commissie voor Economische Zaken werd gewijd aan de zorg, dat het verkoopbeleid van NAM (Gasexport) te ruig houdend zou zijn. Maar de inspanning werd beloond, want bijna de helft van de bewezen reserve gaat nu naar het buitenland.

Voor een land, dat tot de Europese Gemeenschap behoort, is daar niets op aan te merken. Integendeel, Nederland verkeert toch al in een uitzonderlijk gunstige positie wat de afhankelijkheid van het buitenland betreft en het past zeker in de grondgedachte van de EG, dat de partners meedelen in de schat onder Europese bodem.

Toch kan men zich in dit verband verwonderen over het feit, dat nú aardgas moet worden ingevoerd. Dat bereikt ons dan via een kostbare pijpleiding uit het Noorse deel van het continentale plat. Zelfs wordt gedacht over de invoer van vloeibaar aardgas met behulp van speciale tankschepen, zoals dat in andere landen van de Gemeenschap al jaren gebeurt. Ook dat gas zal veel meer gaan kosten dan het Groningse.

Men kan de invoerprijzen van Noors of Noordafrikaans aardgas niet vergelijken met de Nederlandse uitvoerprijzen, want die zijn geheim. Het zou interessant zijn eens te vernemen in hoeverre deze doorschuifaffaire een nadelig saldo gaat opleveren.

Alles bij elkaar wagen we ons waarschijnlijk niet op zwakke, wanneer we veronderstellen, dat ook bij de gasexport de

betrokkenen indertijd niet door goede hand werden geleid.

Men mag ook veronderstellen, dat er een verband bestaat tussen de uitvoerpolitiek van de jaren zestig en de beperkingen op de binnenlandse leveringen, die zich nu aankondigen. Het gaat daarbij niet alleen om kwantitatieve aspecten, maar ook om punten, die te maken hebben met de kwaliteit van het verbruik. Om dit te verduidelijken moeten we wat nader ingaan op de aard van de aanstaande beperkingen in dat gebruik.

Het doel van die beperkingen is de „laagwaardige” toepassingen van aardgas zoveel mogelijk terug te dringen. Daartoe behoort het verbruik voor omzetting in elektrische energie en in het algemeen voor ondervuring voor ketels. De lopende contracten zullen in beginsel niet worden verlengd en contracten met nieuwe centrales of grotere industriële eenheden zullen niet meer worden afgesloten. Huishoudelijk verbruik en bepaalde toepassingen, waarbij aardgas te verkiezen is boven olie omdat het veel doelmatiger kan worden gebruikt, worden als „hoogwaardig” beschouwd en blijven dus in de meeste gevallen onverlet.

Of deze scheiding in bokken en schapen altijd even gelukkig is, moet worden betwijfeld. Het is vooral te betreuren, dat men heeft verzuimd het rendement bij het verbruik en de te verwachten luchtverontreiniging als belangrijke criteria op te nemen. Het verbruik van aardgas in een systeem met stadsverwarming of in een warmte-kracht-installatie levert veel meer nuttige energie op dan in een gewone centrale en is in die zin dan ook „hoogwaardiger”. Ook gasturbines kunnen de efficiency van de elektriciteitsvoorziening verbeteren. Voor het milieu is volgens de *Energienota* (blz. 91) „in een enkel geval nog nadere afweging” mogelijk. Dit is wel zeer restrictief, want voor vele centrales in of bij bevolkingsagglomeraties zal de overschakeling van gas op olie of op kolen een pijnlijke zaak zijn. Met de stookolie staan immers opnieuw twee luchtvervuilers voor de deur: zwaveldioxide en fijne stofdeeltjes. Bij het aardgas waren ze nagenoeg afwezig. Kan men onder deze omstandigheden blijven beweren, dat dit soort aardgasverbruik een „laagwaardige” toepassing is, die bij wijze van uitzondering, „in een enkel geval”, nog nader bekeken kan worden?

Het gaat ons nu om het verband tussen deze kwalitatieve beperkingen, hoe men ze dan ook moge beoordelen, en de in het verleden gevoerde exportpolitiek. De vraag is: wat gebeurt er met het Nederlandse aardgas in het buitenland? Wanneer men daar door kan gaan met „laagwaardig” verbruik, als men de prijs maar betaalt, zouden de Nederlandse lagere overheden, die centrales in bedrijf hebben, en de getroffen industriële verbruikers zich met recht gefrustreerd kunnen voelen.

Het is niet eenvoudig om te weten te komen in hoeverre het aardgasverbruik in Duitsland, België, Luxemburg, Frankrijk en Italië „laagwaardig” is. Alleen bij de omzetting in elektrische energie liggen de zaken wat duidelijker. Er bestaan op EG-niveau sinds vorig jaar richtlijnen, die beogen het stookolie- en aardgasverbruik in elektrische centrales te beperken. Maar de meest recente cijfers wijzen in een andere richting.

Tabel 2. Aardgasvoorziening en elektrische centrales

(veranderingen t.o.v. hetzelfde tijdvak voorgaande jaar, %)

	Aanvoer uit Nederland		Verbruik in centrales	
	1974	eerste 8 mnd. 1975	1974	eerste 8 mnd. 1975
Nederland	+ 8a)	+ 5a)	+ 11	+ 1
BR Duitsland	+ 31	+ 22	+ 55	+ 24b)
België	+ 17	- 7	+ 17	- 24
Frankrijk	+ 18	- 2	+ 7	+ 26
Italië		+ 211	- 30	+ 166

a) Afzet binnenland. b) Eerste 6 mnd. 1975.

Bronnen: Eurostat, CBS.

Zoals men ziet, hebben alle landen, die Nederlands aardgas ontvangen, ook in 1975 het aardgasverbruik voor elektriciteitsopwekking flink uitgebreid, behalve België en Nederland zelf. Van beperkingsmaatregelen, zoals die in Nederland al duidelijk doorwerken, bespeurt men weinig of niets.

In Duitsland springt dat het meest in het oog. In het eerste halfjaar van 1975 veranderde daar het totale verbruik van de centrales praktisch niet, maar het verbruik van aardgas steeg er met een kwart. Nu speelt de verhoogde invoer van Russisch aardgas daarbij ook wel een rol, maar men moet toch aannemen, dat die verbruiksstijging zonder toegenomen invoer uit Nederland praktisch onmogelijk was geweest. En het gaat daarbij om grote hoeveelheden, want Duitsland neemt ongeveer de helft van ons exportvolume voor zijn rekening.

Kennelijk kan men zich in andere landen van de EG dank zij het Nederlandse aardgas vrijheden veroorloven, die in Nederland zelf niet worden toegestaan. Misschien komt aan deze situatie in de naaste toekomst een einde. Vooralsnog moet men constateren, dat door de exportcontracten vormen van verbruik kunnen expanderen, die in Nederland zelf al worden afgebouwd, omdat ze de reserves ongewenst snel reduceren.

Natuurlijk kon aan het eind van de jaren zestig niemand deze paradoxale situatie voorzien. Maar het toont eens te meer, net als bij de kolen hoe beducht men moet zijn voor de waan van het ogenblik.

De nucleaire drieling: een dubieuze bevalling

De les van het voorgaande is, dat onherroepelijke besluiten ampel worden overdacht. Wanneer men in 1965 de kolenmijnen niet per se had willen sluiten en wanneer men rond 1970 de helft van het Nederlandse aardgas niet per se onder dak had willen hebben, dan zouden we er nu waarschijnlijk heel wat prettiger voor staan. Twee maal in tien jaar hebben de verantwoordelijke bewindslieden aanvechtbare besluiten genomen — althans aanvechtbaar vanuit de huidige situatie —, omdat ze nieuwe ontwikkelingen niet tijdig zagen aankomen. We staan nu weer voor een belangrijke beslissing, die over de drie kerncentrales. Is er kans op, dat er weer besluiten worden genomen, die we later misschien zullen betreuren?

Zoals meestal bij dit soort problemen is de situatie verward en ingewikkeld. Het is moeilijk de factoren te isoleren, die de ontwikkelingen van de toekomst kunnen gaan beheersen. In de *Energienota* en het *Structuurschema elektriciteitsvoorziening* heeft men het geprobeerd. Verschillende van die factoren zijn daarbij goed uit de verf gekomen, bij andere lijken de kleuren flets tot nietszeggend grijs. De laatste tinten vindt men naar onze smaak vooral bij de verhandelingen over het koelen met oppervlaktewater en bij de passages over het opbergprobleem van radio-actief afval. Zoals we sinds het kabinetsberaad van midden januari weten, wordt het laatste nader bestudeerd. Misschien lichten dan de kleuren hier en daar nog een beetje op en wordt het schilderij werkelijk realistisch.

Toch komt bij lezing van deze stukken een gevoel van onbehagen op. Het realisme is te passief. Er wordt te weinig van uitgegaan, dat de nieuwe ontwikkelingen wel eens zouden kunnen uitlopen op grondige veranderingen in de verbruiksgewoonten van elektrische energie en in het investeringspatroon van de elektriciteitshuishouding. En dan wordt ook onzeker of de drieling überhaupt wel levensvatbaar is. We zullen over beide punten iets zeggen.

Wat de verbruiksgewoonten betreft, kan men denken aan een teruggang van wat we zouden kunnen noemen het „oneigenlijk” gebruik van elektrische energie. Zoals bekend heeft elektrische energie bij verbruik als warmtebron vaak een veel lager totaal rendement dan gas of olie. Vervanging door deze brandstoffen betekent dus vermindering van het

energieverbruik per geleverde prestatie en meteen ook een geringer beroep op de centrales. De mogelijkheden op dit gebied had men in het *Structuurschema* kunnen onderzoeken en kwantificeren, uitgaande van de verschillende vormen van elektriciteitsverbruik.

Hiermee hangt ook het probleem van de bedrijfstijd en van de maximale belasting samen. De behoefte aan nieuwe centrales wordt in grote mate bepaald door het elektriciteitsverbruik tijdens de piek, die ergens in de winter optreedt. Wanneer men erin slaagt die piek naar beneden te brengen, verbetert men de bedrijfstijd van de centrales en vermindert men in principe de nodige uitbreiding van het vermogen.

Men had mogen verwachten, dat ook de mogelijkheden op dit punt zouden worden onderzocht. Hoe is het met het „oneigenlijk” verbruik van elektrische energie in de periode van de piek? Wat zou het verbruiksbeperkend effect zijn van een prijspolitiek, waarbij de werkelijke kosten tijdens

de piek geheel of grotendeels worden goed gemaakt? Verdient het aanbeveling de technische uitrusting zo te veranderen, dat bepaalde machines en installaties, waarbij dat zonder groot bezwaar mogelijk is, tijdens de piek afgeschakeld kunnen worden? Allemaal vragen, die bij de bepaling van de maximale belasting niet gesteld zijn, naar het schijnt.

De lucht, die in het systeem zit, geeft ons in beginsel de mogelijkheid overhaaste beslissingen te vermijden. Maar het *Structuurschema*, dat ons zou moeten zeggen hoeveel lucht er dan wel in zit bij verschillende veronderstellingen van elektriciteitspolitiek, laat verstek gaan.

Dit brengt ons op het tweede en meest fundamentele punt van kritiek op de werkstukken over het energiebeleid. In een situatie, waarbij men zo duidelijk de grenzen van de mogelijkheden bereikt, zou de energiepolitiek werkelijk integraal moeten zijn. We bedoelen hiermee, dat aan alle geleidingen van de energiehuishouding — van producent van

10 de rijksoverheid vraagt

consulent regionaal arbeidsmarktbeleid (mnl./vrl.)

vac. nr. 5-1989/0936

voor het Ministerie van Sociale Zaken
t.b.v. het Directoraat-Generaal voor de Arbeidsvoorziening, Directie
Arbeidsvoorzieningsbeleid

Taak: bestuderen van de situatie en ontwikkelingen van de arbeidsmarkt, in het bijzonder v.w.b. het regionaal beleid, in het kader van de sociaal-economische doelstellingen van de overheid. Adviseren van de Directie over de te volgen beleidslijnen t.a.v. de regionale aspecten van de arbeidsmarkt. Vertegenwoordigen van het Ministerie in interdepartementaal overleg en met vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, b.v. in S.E.R.-verband. In directieverband samenwerken met consulentenschappen die andere delen of aspecten van de arbeidsmarkt tot werkterrein hebben. Leiding geven aan medewerkers.

Vereist: voltooide universitaire opleiding, b.v.k. macro-economie.
Ervaring in onderzoek en beleidsadvisering.

Standplaats: Rijswijk.

Salaris, afhankelijk van opleiding en ervaring, max. f 4992,- per maand.

jurist of econoom (mnl./vrl.) vac. nr. 6-3574/0936

voor het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne
t.b.v. de Hoofdafdeling Verzekeringen, Afdeling Juridische en Economische
Aangelegenheden

Taak: meewerken aan een doelmatige ontwikkeling van de structuur en de financiering van de gezondheidszorg. Analyseren van de juridische en economische aspecten van de gezondheidszorgverzekeringen en hun effect op de kostenbeheersing. Mede op grond van deze analyses zullen beleidsvoorstellen worden ontwikkeld die eventueel in wettelijke regelingen worden vertaald. De werkzaamheden zullen veelal in teamverband worden verricht.

Vereist: doctoraal examen Nederlands recht of economie. B.v.k. ervaring in of aantoonbare belangstelling voor de gezondheidszorg of de sociale verzekering.

Standplaats: Leidschendam.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 4307,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties, onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturnummer (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe en voor elke vacature een afzonderlijke brief) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

De salarissen zijn exclusief 7,8% vakantie-uitkering.

primaire energie tot en met het energieverbruik bij de eindverbruiker — passende aandacht wordt geschonken en naar bevind van zaken gehandeld. Dat handelen richt zich dan niet alleen op de investeringen bij de producent, maar ook op de energetische uitrusting van de verbruiker.

Men vindt daarvoor aanzetten in de *Energiënota*, maar de draad wordt in het *Structuurschema* nauwelijks verder gesponnen. Dat schema geeft alle mogelijke details over productie en transport van elektriciteit, maar komt bij het verbruik niet verder dan een globale en passief extrapolerende behandeling. De enige keer, dat men daarvan afwijkt, is bij een correctie naar boven van 12% tot 20% ter wille van nieuwe toepassingen, zoals elektrische auto's. Dat gebeurt onder meer omdat elektriciteit een energievorm is „met een rendement dat in sommige gevallen gunstig afsteekt ten opzichte van andere processen” (blz. 53). Akkoord, maar waarom dan geen correctie naar beneden voor de talrijke gevallen waarbij elektrische energie ongunstig afsteekt?

Het kan ook anders. De Amerikaanse publikatie *A time to choose* is daarvan een voorbeeld 1). Bij dit groots opgezette onderzoek kwam men onder meer tot de conclusie, dat de groei van het elektriciteitsverbruik sterk afgeremd kan worden mits men op de juiste plaats investeert en dat wil zeggen: meer bij het verbruik en minder bij de productie.

Deze verschuivingen worden in dat rapport allemaal gekwantificeerd. Om een idee te geven waarom het gaat, noemen we hier enkele toepassingen in de verbruiksfeer, waarvan het effect wordt berekend:

isolatie tegen warmteverliezen, warmtepompen in plaats van weerstandswarmte, fossiele brandstoffen en zonne-energie in plaats van elektrische energie bij waterverwarming, meer doelmatige productieprocessen en recycling in energie-intensieve industrieën, gecombineerde opwekking van stoom en elektrische energie, toenemende en verbeterde warmte-uitwisseling en -terugwinning.

Het zou de moeite lonen hier nog verder op in te gaan, maar dat laat de omvang van het artikel niet toe. Men kan het allemaal vinden in *A time to choose* en dan vooral in hoofdstuk 3 en bijlage A.

Hier is het ons vooral te doen om de afremming van de groei in het elektriciteitsverbruik, die de opstellers van het rapport op deze manier voor mogelijk houden. We vergelijken daarvoor de cijfers, die de historische groei extrapoleren — uit het zo genoemde „historical growth scenario” — met de cijfers, die uit één van de besparingsprogramma's — het „technical fix scenario” — resulteren (blz. 28 en 76). Het verschil is enorm: bij voortzetting van de historische groei zou van 1973 tot 2000 het verbruik van de elektrische centrales bijna verviervoudigen, maar bij het besparingsscenario is het niet meer dan anderhalf maal zo hoog.

Interessant is, dat de prognoses van het Nederlandse *Structuurschema* niet ver van het Amerikaanse historische-groei-scenario afliggen. Nu kan men natuurlijk niet zonder meer concluderen, dat een besparingsscenario ook voor Nederland zulke spectaculaire resultaten zou opleveren. Er bestaan tussen beide landen belangrijke verschillen in de structuur van de energiehuishouding. Maar de besparingen, die voor de Verenigde Staten mogelijk geacht worden, zijn zo groot, dat dit aspect ook in Nederland op soortgelijke

wijze onderzocht had moeten worden. Een studie als die van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs 2), hoe verdienstelijk ook, voldoet niet aan deze eis.

Zo'n alternatieve prognose heeft twee kanten. Men bespaart weliswaar op de productie- en transportkosten, maar er komen kosten voor de verbeterde kapitaalgoederen en duurzame consumptiegoederen op verbruikersniveau bij. Het hangt in grote mate van de verhouding tussen beide kostencategorieën af, of de nieuwe strategie toegepast kan worden. Ook dat had men kunnen becijferen voordat men met de plannen voor de nieuwe centrales kwam.

In *A time to choose* is dat wel gebeurd en het opmerkelijke resultaat is, dat de gecumuleerde kapitaalbehoefte bij het besparingsscenario zelfs iets lager uitvalt dan bij voortzetting van de historische groei (blz. 74). De vraag is, of iets dergelijks er ook voor Nederland uit komt wanneer men een alternatieve prognose naar alle regelen van de kunst opstelt.

Niemand schijnt het te weten. De werkstukken over het energiebeleid geven geen uitsluitsel, noch over de besparingsmogelijkheden zelf, noch over de financiële implicaties.

We kunnen niet ontkomen aan de indruk, dat de *Energiënota* en het *Structuurschema* niet voldoen aan de eisen van evenwichtige opbouw en volledigheid, die men aan blauwdrukken voor de energietoekomst mag stellen. Gevreest moet worden, dat de opstellers ervan kansen hebben gemist om een herhaling van beoordelingsfouten uit het verleden te vermijden. Als de veronachtzaamde nieuwe ontwikkelingen de energiehuishouding werkelijk gaan beheersen, zullen zij niet meer kunnen zeggen: we konden het niet zien aankomen.

Men zou nu kunnen tegenwerpen, dat de regering blijkens haar beslissingen van twee weken geleden ontvankelijker is geworden voor de wisselvalligheden van de energiehuishouding. De geboorte-advertentie van de nucleaire drieling is anderhalf jaar uitgesteld. Men zou zo denken, dat de tussentijd mooi benut kan worden om meer zekerheid te krijgen over de tendentiële ontwikkelingen.

Maar dat is vooral nog ijdele hoop. Het nader beraad betreft niet veel meer dan de plaatsen, waar „wellicht” een kerncentrale zal komen, en de problemen van het afval. De vraag, of dat nieuwe vermogen wel echt nodig is wanneer men de elektriciteitshuishouding verstandiger organiseert, blijft onder tafel. Daarmee blijft ook het risico, dat men verkeerde beslissingen neemt, levensgroot aanwezig.

Een vroede minister van Economische Zaken zal niet alleen willen weten wáár de bevalling kan plaatsvinden. Dat is in de grond van de zaak een kwestie van de tweede orde. Hij zal zich nu allereerst moeten afvragen of hij misschien iets vergeten heeft toen hij de drieling op stapel zette. Wanneer zo'n zelfonderzoek tot soortgelijke conclusies leidt als in de Verenigde Staten is het wellicht nog niet te laat om de zwangerschap voortijdig te beëindigen.

K. Zijlstra

1) *A time to choose, America's energy future*. Final report Energy Policy project of the Ford Foundation, 1974.

2) *Energy conservation: Ways and Means*, 1974.

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds ESB in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:

ADVERTENTIE-AFDELING ESB, POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (010) 26 02 60

Oude tendensen en nieuwe ontwikkelingen in de internationale textielindustrie 1945-1975 (IV) *

DR. W. T. KROESE

7. De internationale handel in weefsels

Import en export

Op de produktiegegevens sluiten de cijfers van de internationale handel in weefsels aan. Ook op dit terrein moesten we — vooral wat betreft de laatste drie jaar — vele ramingen maken, ten einde het totale beeld nog enigszins te completeren. Een zeer onbevredigende situatie, maar het is ons inziens altijd beter de volgende twee tabellen (38 en 39) over import en export te publiceren dan een totaal vacuüm sedert 1971 te laten voortbestaan.

Met opzet zijn wij in tabel 38 teruggedaan tot het jaar 1913; tot vóór de eerste wereldoorlog. De invoer in India bedroeg toen 3,2 mrd. yards katoenen weefsels of ca. 36% van de wereldimport in textiel. In de beide in de tabel opgenomen volgende jaren — 1929 en 1936/1938 gemiddeld — waren deze cijfers nog resp. 2 mrd. yards en $\frac{3}{4}$ mrd. yards, waarvan in het laatste jaar 15% m.m.f.-weefsels. Daarna zijn deze invoeren geheel weggevallen. Het is een van de meest significante ontwikkelingen in de internationale textielhandel van de twintigste eeuw.

Bezien wij de cijfers van de laatste 4 à 5 jaar dan valt de stijging van de weefsel-importen in West-Europa, de USA en Japan op. Globaal gerekend nam de import van katoenen weefsels in die landen toe van 3,2 mrd. yards tot 4,4 mrd. yards; voor m.m.f.-weefsels luiden deze cijfers respectievelijk 2,2 mrd. yards en 3,5 mrd. yards. Voor een deel betreft het hier echter ook ruwdoek, dat speciaal in West-Europa voor veredelingsdoeleinden geïmporteerd wordt (zie tabel 38).

Azië met — als goede tweede — Afrika bleven de laatste vier jaar bijna tweederde van de invoeren in de overige landen van de wereld tot zich trekken.

Als tegenhanger van de grote import in India — vóór de eerste wereldoorlog — is voor 1913 de enorme export van katoenen weefsels van 9 mrd. yds vanuit West-Europa opgevoerd. De tijd dat Engeland en het Continent als de kleermakers van de wereld fungeerden ligt nu zestig jaar achter ons; zij is definitief voorbij. West-Europa is echter nog altijd de belangrijkste exporteur gebleven. Het accent verschoof daarbij naar weefsels, samengesteld uit meer dan 50% m.m.f.'s (zie tabel 39).

De USA heeft op textielgebied tot dusverre — hoe lang nog? — zowel op invoer- als op uitvoergebied het autarkisch karakter behouden.

India heeft de, tijdens de Buxton-conferentie van 1952 gestelde ambitieuze prognose van 1 mrd. yards export in feite nooit gehaald. De voorziening van de enorme binnenlandse markt is ook geen sinecure. In het kader van de geïntegreerde textielplanning heeft India zich recentelijk opnieuw tot taak gesteld een grotere export, namelijk van 1.485 mln. yds katoenen doek en tweemaal 110 mln. yds m.m.f.-weefsels in 1978/1979 te verwezenlijken.

Voor Japan constateren we een accentverlegging van katoen naar de daar „inheemse” synthetica. Ten slotte zien we

Tabel 38. Invoer van weefsels uit katoen en m.m.f.'s

(excl. USSR, Oost-Europa en China; mln. yds; mln. sq. yds; 1.000 quintals)

	West-Europa		USA		Japan	
	weefsels uit		weefsels uit		weefsels uit	
	katoen	m.m.f.	katoen	m.m.f.	katoen	m.m.f.
1913.....	1.242	—	47	—	60	—
1929.....	950	—	61	—	14	—
1936/1938 gem.....	634	101	107	5	1	—
1955.....	1.084	410	141	7	—	—
1970.....	2.497	1.976	624	246	86	20
1971.....	2.785	2.146	679	277	120	20
1972.....	2.960	2.550	880	260	330	13
1973.....	3.340	3.030	850	240	820	35
1974.....	3.380	3.200	780	240	220	30

Overige landen in:	Azië	Afrika	Amerika				Oceanië			
			Noord		Midden/ Zuid					
1913....	1.590	—	1.170	—	135	—	1.100	—	240	—
1929....	1.975	—	1.410	—	110	—	1.050	—	235	—
1936/1938 gem.	1.930	296	1.605	137	95	8	851	64	225	87
1955....	1.710	713	1.555	663	197	39	340	147	321	72
1970....	1.305	1.184	1.026	306	262	168	295	150	433	111
1971....	1.319	1.322	1.039	361	349	158	303	146	427	119
1972....	1.160	1.040	690 a)	150 a)	440	250	290 a)	160 a)	420 a)	125 a)
1973....	1.300	1.060	630 a)	150 a)	370	260	275 a)	170 a)	465 a)	170 a)

a) Ramingen.

Bron: The Textile Statistics Bureau (tot 1971).

De cijfers voor de laatste 3 jaar werden verzameld met medewerking van IFCATI.

een stijgende, maar door de vele ramingen veel te vage en niet nader gespecificeerde uitvoer uit de overige regio's.

Het handelsverkeer van weefsels in West-Europa

Omdat West-Europa in het handelsverkeer van weefsels toch nog zeer veel betekent, volgt hier een voortzetting van de nadere specificatie, die wij de laatste jaren voor het onderlinge verkeer van de landen van de EG en van de EVA publiceerden. Het betreft hier weliswaar slechts een deel van deze in- en uitvoer, namelijk die van katoenen weefsels. Steekproeven hebben echter aangetoond, dat dezelfde tendensen gelden voor het handelsverkeer van m.m.f.-weefsels (zie tabel 40).

Na de oorlog is de splitsing van West-Europa voor de handelspolitieke ontwikkeling een zeer belangrijke geweest. Een sterke groei trad op in de intra-handel van de EG.

Voor import en export te zamen liep het aantal miljoenen kilo's op van 47,8 in 1958 tot 200,7 in 1972 (het jaar waarin

* De delen I, II en III verschenen in *ES* van resp. 7, 14 en 21 januari jl.

Tabel 39. Export van weefsels uit katoen en m.m.f.'s

(excl. USSR, Oost-Europa en China; mln. yds; mln. sq.yds; 1.000 quintals)

	West-Europa		USA		India		Japan		Overige landen	
	Weefsels uit		Weefsels uit		Weefsels uit		Weefsels uit		Weefsels uit	
	katoen	m.m.f.	katoen	m.m.f.	katoen	m.m.f.	katoen	m.m.f.	katoen	m.m.f.
1912/1913 (gem.)	8.999	—	445	—	89	—	280	—	30	—
1929	5.174	—	564	—	146	—	1.791	—	25	—
1937	3.016	298	252	19	203	—	2.511	502	30	4
1955	2.072	826	552	220	749	3	1.139	911	238	10
1960	2.452	918	439	157	724	39	1.425	1.067	720	20
1970	1.756	2.408	267	177	531	20	513	1.909	1.982	230
1971	1.974	2.740	301	166	492	28	489	2.133	1.709	275
1972	1.980	3.230	380	200	480	25	450	2.025	1.900 a)	320 a)
1973	2.120	3.890	440	300	710	55	295	1.740	1.950 a)	390 a)
1974	2.130	4.070	520	380	530	55	345	1.980	n.b.	n.b.

a) Ramingen.

Andere bronnen suggereren voor de Overige landen hogere cijfers zoals	1972		1973	
	katoen	m.m.f.	katoen	m.m.f.
	2.320	470	2410	560

Bron: The Textile Statistics Bureau, Manchester (tot 1971).

De cijfers van de laatste 3 tot 4 jaar zijn verzameld met medewerking van IFCATI.

Tabel 40. Import en export van katoenen weefsels in West-Europa

(1.000 ton)

	1958	1963	1968	1972 a)	1973 b)
	E.G. Import				
intra EG	22,7	49,8	57,2	98,7	126,6
van EVA	6,4	6,6	6,3	8,2	15,7
Overige landen	14,5	34,3	45,2	102,5	169,5
	43,6	90,7	108,7	209,4	311,8
Export					
intra EG	25,1	49,7	57,5	102,0	128,3
naar EVA	24,2	28,4	17,6	19,2	15,2
Overige landen	60,2	57,7	40,4	32,1	40,1
	109,5	135,8	115,5	153,3	183,6
EVA Import					
intra EVA	8,4	13,5	19,2	31,4	18,6
van EG	22,1	32,4	19,1	16,8	14,7
Overige landen	60,2	88,3	106,0	71,3	27,2
	90,7	134,2	144,3	119,5	60,5
Export					
intra EVA	9,7	14,0	20,6	32,8	19,1
naar EG	5,2	5,3	4,4	5,9	17,4
Overige landen	58,1	41,4	35,2	18,9	10,6
	73,0	60,7	60,2	57,6	47,1

a) EG van 6 landen.

b) EG van 9 landen.

Bron: OECD-Industry Division.

nog met een EG van 6 landen gerekend werd). De handel van de EG met de EVA liep in deze periode iets terug: namelijk van 30½ mln. kg tot 27½ mln. kg.

Het feit dat het belangrijke EG-blok zich niet van de buitenwereld afsloot, is te zien uit de import uit overige landen welke in de genoemde periode van 14 jaar stegen van 14½ mln. kg tot 102 mln. kg. Inclusief de 3 nieuwe landen is dit cijfer voor 1973: 169,5 mln. kg. De export vanuit de EG naar de overige landen buiten West-Europa werd daarentegen van 1958 tot 1972 bijna gehalveerd, namelijk van 60,2 mln. kg tot 32,1 mln. kg.

Voor de import en export van het partner-blok, de EVA, kan commentaar van gelijke strekking geleverd worden. Een groeiende intra-handel. Weinig veranderingen in de contacten met de EG. Eerst — tot 1968 — stijgende import uit overige landen; daarna een teruggang zoals 1972 aantoonde. Naar dezelfde groep overige landen: dalende export,

Alles echter met minder allure dan bij de EG hetgeen begrijpelijk is als men de belangrijkheid van de handel in katoenen- en m.m.f.-weefsels van beide blokken meet.

Een vergelijking van productie en handel in weefsels

Indien men de voorgaande tabellen — 38 en 39 — raadpleegt, blijkt wel dat met de verschuiving van de produktiecentra van de „vroege” textiel-produktielanden naar de Derde Wereld een stijging van de handel in weefsels gepaard gaat. Dit is ook te concluderen uit tabel 41 waarin een vergelijking wordt gemaakt van de productie en de handel in weefsels.

Alle voorzichtigheid in acht nemend die het werken met ramingen nu eenmaal vraagt, kan uit deze cijfers afgeleid worden, dat er de laatste tijd van een toenemende internationale handel in weefsels kan worden gesproken. Hierbij neemt het veredelingsverkeer ongetwijfeld een belangrijke plaats in; ruwdoek dus, dat na veredeling het land, dikwijls als belangrijke exportpost, verlaat.

Verder blijkt weer eens, hoe zowel in de productie als in de handel, de stijgende cijfers van weefsels uit m.m.f.'s de dalingen van die van katoenen textielen compenseren.

Tabel 41. Wereldproductie en handel in weefsels van katoen en m.m.f.'s

(excl. USSR, Oost-Europa en China; mln. yds; mln. sq. yds; 1.000 quintals)

	1912/1913	1929	1936/1938	1950	1960	1970	1973
Productie							
Weefsels van katoen	24.800	27.000	29.100	30.700	37.200	35.500	33.900
Weefsels van m.m.f.'s	50	700	4.400	6.000	11.200	21.000	25.600
	24.850	27.700	33.500	36.700	48.400	56.500	59.500
Handel							
Weefsels van katoen	9.850	7.700	6.000	5.250	5.750	5.000	6.790
Weefsels van m.m.f.'s	—	—	800	900	2.200	4.700	5.740
	9.850	7.700	6.800	6.150	7.950	9.700	12.530
Handel als een % van de productie . . .	40%	28%	20%	17%	16%	17%	21%

Bron: The Textile Statistics Bureau, Manchester (tot 1970).

De cijfers voor 1973 zijn verkregen met de hulp van IFCATI.

Wat de relatie van de productie en de handel in weefsels aangaat kunnen voor West-Europa nog nadere details worden gegeven.

De marktvoorziening van de EG

Natuurlijk oefenen de stijgende invoercijfers in de EG een grote invloed uit op de, door de nationale productie verzorgde, binnenlandse marktvoorziening. De gang van zaken in de vijf EG-landen, die wij op dit punt ook in vorige publicaties de revue lieten passeren, brachten wij up to date tot 1974 (zie tabel 42).

De behoefte-voorziening uit nationale productie van de totale EG-markt is teruggelopen van 91% naar 63%. De vijf landen tonen grote onderlinge verschillen. De drie grote markten, Frankrijk, Italië en Duitsland blijken nog steeds voor een belangrijk — zij het wel voor een geleidelijk aan afnemend — deel door de nationale industrie verzorgd te worden. In de Benelux is de import tot boven de 50% gestegen. Overal poogt men via de export nog tot een redelijke bezetting van het industriële apparaat te komen. In de Benelux overtreffen de exportcijfers die van de afleveringen van de nationale industrieën voor de voorziening van de binnenlandse markt.

Van de drie landen, die korte tijd geleden tot de EG zijn toegetreden, geeft Engeland voor 1974 in aansluiting op de voorgaande cijfers het volgende beeld (in 1.000 ton):

Afleveringen nationale industrie	94,1	42%
Import	127,9	58%
Totaal	222,0	
Export	41,7	

De Engelse percentages liggen dus op het niveau van die van de Benelux.

Tot zover de internationale handel in weefsels. Thans volgen gegevens betreffende het vezelverbruik door enkele bedrijfstakken, die nauw verwant zijn aan de spinnerij-weverij-finishing.

Tabel 42. Behoeftievoorziening van de EG-markt door de nationale textielindustrieën

(1.000 ton)

	1962		1970		1974	
		%		%		%
België						
Afleveringen nationale industrie	34,9	77	44,9	60	45,0	43
Import	10,5	23	30,0	40	60,3	57
Export	45,4		74,9		105,3	
	50,4		71,4		76,8	
Frankrijk						
Afleveringen nationale industrie	189,0	97	164,5	82	160,2	64,5
Import	6,0	3	36,7	18	88,7	35,5
Export	195,0		201,2		248,9	
	51,7		35,9		65,2	
Italië						
Afleveringen nationale industrie	186,2	96	166,0	76	185,0	70
Import	8,7	4	53,9	24	78,2	30
Export	194,9		219,9		263,2	
	26,5		34,6		56,3	
Nederland						
Afleveringen nationale industrie	44,9	68	39,5	55	37,0	45
Import	20,9	32	31,8	45	46,1	55
Export	65,8		71,3		83,1	
	37,5		43,3		61,3	
West-Duitsland						
Afleveringen nationale industrie	265,0	93	278,0	81	286 a)	67
Import	21,3	7	65,7	19	142 a)	33
Export	286,3		343,7		428	
	22,2		57,3		116 a)	
Totaal EG						
Afleveringen nationale industrie	720,0	91	692,9	76	713,2	63
Import	67,4	9	218,1	24	415,3	37
Export	787,4		911,0		1.128,5	
	188,3		242,5		375,6	

a) Ramingen.

Bron: Statistische afdelingen van de nationale verenigingen van textielindustrieën.

8. Produktiecijfers van aanverwante vezelverbruikers

In de inleidende paragraaf schreven wij dat wij ons in grote trekken zouden beperken tot het bijwerken van de cijfers, die betrekking hebben op de verwerking van katoen en m.m.f.'s in spinnerijen, weverijen en finishbedrijven. In de paragrafen 3 en 4 van dit artikel werden vele facetten van de produktie en de handel in grondstoffen belicht. Om de beschrijving van wat wij hier onder textielindustrie verstaan aan te vullen, volgen thans enkele additionele produktiecijfers van aanverwante vezelverbruikers.

Tabel 43. Ontwikkeling van het weven, het breien en de tufting

(Aandeel van non-cellulosics in de garenconsumptie in de EG; 1.000 ton)

EG		Weven	Breien	Tufting (tapijt prod.)
Garenverbruik	1965	1.428	342	14,3
(w.o. non-cellulosics)		143 (10%)	133 (39%)	2,3 (16%)
Garenverbruik	1969	1.623	539	62
(w.o. non-cellulosics)		292 (18%)	307 (57%)	52 (84%)
Garenverbruik	1973	1.673	662	155
(w.o. non-cellulosics)		441 (25%)	446 (67%)	146 (94%)

Bron: AKZO, Arnhem.

De toename van de produktie in deze 2 periodes van 4 jaar is voor het weven relatief gering; resp. 13,6% en 3%. In de tricot-sector is de produktiestijging in de overeenkomstige twee periodes resp. 57,6% en 23% geweest. Bij de tapijt-

industrie komt men zelfs op stijgingspercentages van 334% in de jaren 1965/1969 en van 150% in de jaren 1969/1973. Geen wonder dat de m.m.f.-producenten bijzonder veel aandacht aan deze twee potentiële groeimarkten geven.

Wat de tricot-sector betreft, geeft het overzicht van de garenconsumptie in de Westeuropese brei-industrie nog een verdere indicatie van de opmars der non-cellulosics in deze sector.

Tabel 44. Garenverbruik in de Westeuropese tricot-industrie

(1.000)

	Katoen		Wol		M.m.f.'s			
		%		%	cell.		non-cell.	
						%		%
1955	121,3	45,6	92,0	34,6	34,1	12,8	18,5	7,0
1961	130,3	39,2	113,7	34,2	22,0	6,6	66,2	20,0
1970	165,6	25,9	113,0	17,8	30,3	14,8	329,0	51,5
1973	182,7	23,6	97,7	12,6	23,2	3,0	472,3	60,8

Cijfers voor EG en EVA; incl. Finland; excl. Portugal.

Bron: Secr. International des Industries de la Maille, Parijs.

In totaal nam het verbruik in deze 20 jaar toe van 265.900 ton tot 775.900 ton. De groei van de non-cellulosics is verder zeer sprekend; het aandeel van deze groep in het totale garenverbruik bedraagt thans ruim 60%.

De klassieke textielindustrie is door de druk der tijden overgegaan tot een diversificatie der produktie. Waar deze bedrijfstak vertrouwd is met de verwerking van vezels is het logisch, dat men van het spinnen-weven-finishen uit, research verricht op het gebied van aanverwante vezelverwerkingstechnieken zoals breien en tuften.

In het kader van de multi-process-industrie werd ook het terrein der non-woven fabrics betreden.

Over de omvang van deze produktietak zijn nog niet zoveel cijfers bekend. Daarom laten we hier enkele gegevens volgen (tabel 45).

Tabel 45. Produktie en consumptie van „non-woven fabrics” in West-Europa

(volgens de droge-natte- of „splunlaid”-systemen)

	1970	1972	1973	1974
Produktie (in tons)	40.400	63.400	81.660	96.000
Gabaseerd op gemiddelden van de laatste 2 jaar: 80% grondstof (w.o. 2/3 rayon-vezel) 20% chemische bind-stof				
Consumptie verspreid over de verschillende gebruiksdoelinden:				
Afdekkingsmateriaal	27%	Tafelgoed; decoratie-materiaal	6%	
Voeringstoffen	13%	Medische artikelen	5%	
„Wipers”	11%	Filters	5%	
Coating-substraten	10%	Diverse artikelen	23%	

Bron: European Disposables and Non-woven Association, Brussel.

De raming van de produktie in 1980 is ca. 200.000 ton; een verdubbeling dus in 5 jaar.

Andere schattingen van de grootste groepen non-wovens als voeringstoffen, huishoudelijke artikelen, wegwerptextielen, enkele industriële artikelen en coating-substraten te zamen komen op een wereldproduktie van 182.000 ton in 1971, verdeeld over USA: 137.000 ton; West-Europa: 26.000 ton en overige landen 20.000 ton 6). Produktie- en verbruikscijfers waar men — in de toekomst — zeker rekening mee zal moeten houden.

W. T. Kroese

6) Dr. W. Albrecht, Non-woven fabrics; state-of the art and trends of development: IFCATI, 1971.

Regionale planning en informatie en de Kamers van Koophandel en Fabrieken in Nederland

PROF. DR. L. H. KLAASSEN*

Op 14 en 15 november 1975 hield de Vereniging van Kamers van Koophandel en Fabrieken in Nederland te Middelburg onder voorzitterschap van Drs. G. Brouwers haar Algemene Ledenvergadering. Er traden een drietal sprekers op over het onderwerp „Regionaal-economische planning” en eveneens drie over het daarmee verband houdende onderwerp „Informatieproblematiek”. Hieronder volgt de hoofdinhoud van hetgeen de zes sprekers zeiden met daarbij gevoegd een enkele aantekening.

Regionaal-economische planning

Ondergetekende wijdde allereerst aandacht aan een drietal maatschappelijke ontwikkelingen welke relevant kunnen worden geacht voor de regionale ontwikkelingen, namelijk:

1. de sterk in intensiteit toegenomen belangstelling en zorg voor het milieu in de ruimste zin des woords;
2. de groter wordende nadruk op een meer gelijkmatige verdeling van inkomens, vermogen en macht;
3. de toegenomen neiging in Nederland om met grotere zorg met de ruimte om te springen dan vroeger het geval is geweest.

Ten aanzien van het milieu merkte hij op dat we hier (afgezien van „import” en „export” van met name watervervuiling) in hoofdzaak met een regionaal probleem te maken hebben en nationale maatregelen duidelijk regionaal verschillend effect sorteren. Aandacht wijdde hij tevens aan het feit dat, omdat de mate van milieu-aantasting regionaal sterk verschilt, ook migratiebewegingen daardoor worden beïnvloed.

De inkomensherverdeling kwam ter sprake binnen het kader van het vraagstuk of, en zo ja, in welke mate er regionale verschillen in welzijn in ons land bestaan. Zou dit namelijk niet het geval zijn, dan kan men zich afvragen of een politiek die het inkomen (resp. de werkgelegenheid) in de verschillende regio's van ons land gelijkmatiger tracht te verdelen, wel zinvol is. Zolang de vraag niet ondubbelzinnig kan worden beantwoord of bijv. Friesland een hoger of een lager welzijn heeft dan Zuid-Holland, kan men op z'n minst een vraagteken plaatsen bij de ratio van deze politiek, vooral ook omdat bevordering van

de industriële werkgelegenheid in de „schone” regio's een aanzienlijke daling van de milieukwaliteit met zich mee zou kunnen brengen.

Bij het ruimtegebruik werd een vraagteken geplaatst bij de vraag welke politiek meer ruimte zou kosten, één die de grote steden in het Westen des Lands weer beter bewoonbaar tracht te maken of één die aanstuurt op verdere spreiding vanuit het Westen. Spreker vroeg zich af of een nader onderzoek naar deze problematiek niet gewenst zou zijn.

Uit het voorgaande volgt dat een wetenschappelijke aanpak van de problematiek duidelijk een interdisciplinaire zal dienen te zijn en het de vraag is of onze universiteiten, gezien de historische ontwikkeling van ons wetenschappelijk onderwijs welke in sterke mate tot steeds verdere specialisatie geleid heeft, geschikt zijn om integrale vraagstukken als deze op adequate wijze aan te vatten. Dit geldt te meer daar een discipline die in deze problematiek een zeer belangrijke rol speelt, namelijk de economie in zeer sterke mate macro-nationaal is georiënteerd, zonder dat men zich daarbij afvraagt of deze indeling van bijv. West-Europa in nationale eenheden de beste is om de problematiek goed te kunnen bestuderen.

Een soortgelijke problematiek als bij het wetenschappelijk onderwijs treft men aan bij de overheid. De planning in Nederland is verdeeld over drie instanties, het Centraal Planbureau (economie), de Rijksplanologische Dienst (ruimtelijke ordening) en het Sociaal Cultureel Planbureau. Ook hier een specialisatie die verdiepend op het inzicht in deelproblemen kan werken, doch tevens integratie bemoeilijkt.

Verheugend is wel dat de huidige overheid veel onderzoek doet verrichten

in het bijzonder op gebieden waar de regionale dimensie een belangrijke rol speelt.

Bij het bedrijfsleven breekt meer en meer het inzicht door dat naast economische factoren ook andere een rol spelen bij de bepaling van het welzijn, al blijven er nog vele bedrijven die liever „alte Kombinationen” blijven verdedigen dan „neue Kombinationen” scheppen.

Ook van de bedrijven mag men verlangen dat zij naast het eigen belang, dat van de regio, waarin zij zijn gevestigd en waarmee zij via de arbeidsmarkt en via hun invloed op het milieu, doch ook anderszins zo intensief verbonden zijn, doen gelden. Daartoe zijn zij als dragers van de welvaart in de regio geroepen. Van de overheid en zeker ook de vakbonden mag men daartegenover het inzicht verwachten dat deze rol door de bedrijven slechts dan goed kan worden gespeeld wanneer daardoor de rentabiliteit niet wezenlijk wordt aangetast. Een gezond rendabel bedrijfsleven is een conditio sine qua non voor een succesvolle welzijnspolitiek, in het bijzonder op het niveau van de regio. Een positieve instelling van bedrijven ten opzichte van de overheid en van de overheid tegenover de bedrijven is daarom vereist.

Het voorgaande vereist een intensieve samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven, die zich voor een belangrijk deel op regionaal niveau dient af te spelen. Dat daarbij de regionale overheden een zeer belangrijke rol kunnen spelen, direct zowel als intermediair tussen de bedrijven en de centrale overheid, spreekt vanzelf. Eveneens spreekt vanzelf dat dit niet in regionalisme mag onttaarden. De introductie in het denken van het ruimtelijke element, de invoering dus van het meer op de regio gerichte denken houdt naast het besef dat het welzijn van de regio's de basis is waarop ook het nationale welzijn be-

* De auteur is president-directeur van het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam.

rust, ook het besef in dat de regio's onderling sterk samenhangen, ook over de grenzen. Zoals de ene sector de andere beïnvloedt, beïnvloedt ook de ene regio de andere. Regionaal denken mag geen verenging van denken betekenen, doch dient juist om een scherper beeld van het totaal te krijgen. Van dit inzicht kunnen zowel de bevolking in zijn totaliteit als de bedrijven profiteren.

Drs. S. Miedema, directeur-generaal van Prijzen, Ordening en Regionaal Beleid ging allereerst in op een aantal beperkingen waaraan regionaal-economische planning onderhevig is. Hij zei hierover het volgende.

Een eerste groep van beperkingen hangt samen met het feit, dat regio's deel uitmaken van naties en dat een belangrijk stuk van de regionale economische ontwikkeling door het nationale gebeuren wordt bepaald. Dat is natuurlijk niets nieuws, maar spreker wilde het toch nog eens onderstrepen, omdat men in Den Haag juist ook de laatste tijd vaak door regionale instanties benaderd wordt of niet wat meer voor de regionale ontwikkeling kan worden gedaan, omdat daar de werkloosheid toeneemt en bedrijven sluiten of bedreigd worden met sluiting. Deze zorg van die regionale instanties kan men zeer wel begrijpen. Vaak ligt de oorzaak echter niet bij de regio, maar is er een samenhang met het algemene conjunctuurbeeld, met de gang van zaken in een hele sector of bedrijfstak, met de ontwikkeling van het kostenpeil in ons land, met de druk van fiscale en sociale lasten e.d. Het oplossen van die problemen, die zich wel in concreto in de regio's uiten, maar niet wezenlijk regionale problemen zijn, dient op nationaal niveau te geschieden door middel van het algemeen sociaal-economisch beleid, het sectorbeleid, het landelijk beleid over arbeidsvoorwaarden, sociale onzekerheden enz. Spreker wilde hierover niet verder uitweiden, maar slechts één voorbeeld noemen. De toeneming van het beslag van de collectieve sector op het nationale inkomen is een geweldig nationaal probleem. Het huidige kabinet heeft onlangs besloten die toeneming tot 1% per jaar te limiteren. Dit zal al betekenen, dat in de sociale verzekeringssector en bij de overheid zelf forse beleidsombuigingen moeten plaatsvinden. Maar zelfs bij die 1%-stijging per jaar leert een eenvoudige rekensom dat, als dat doorgaat tot 2025 (nog slechts 49 jaar van ons af) de gehele economie zou zijn gecollectiviseerd. Of er dan nog veel ruimte is voor koophandel en fabrieken met zijn kenmerken en verantwoordelijkheden van vandaag om in regionale economische planning mee te spelen, kan men betwijfelen. Nu geloofde spreker niet, dat wij dat punt van 100% voor de collectieve sector feitelijk willen bereiken. Maar het afleggen van de weg in deze richting kan met

zich brengen, vooral als dit in een tamelijk snel tempo gebeurt en de groei beperkt is, dat de stijging van het nationale inkomen helemaal door de collectieve sector wordt opgeslokt. Daar liggen dus wel enorme opgaven voor het nationale beleid.

Maar ook als natie zijn wij bij de planning aan beperkingen gebonden. Welbeschouwd is Nederland slechts een kleine regio in de wereld. Juist vanwege die situatie hebben wij er het grootste belang bij, dat op economisch terrein internationale afspraken worden gemaakt. Daarnaast doen zich op wereldschaal verschuivingen voor in het wereldhandelspatroon en in de wisselkoersverhoudingen, die ons land en de regio's daarbinnen rechtstreeks raken. Ook dat geeft echter beperkingen voor de regionale economische planning. Wanneer bijv. structureel bepaalde arbeidsintensieve producties geleidelijk door lage-lonen-landen worden overgenomen kan men wel proberen in regio's die daarvan veel schade ondervinden de pijn wat te verzachten, maar die ontwikkeling stilzetten ter wille van de regio kan niet. Een ander voorbeeld: als vanuit bepaalde regio's wordt aangevraagd op extra stimulerende maatregelen, bijv. in de vorm van hogere investeringspremies of goedkoop aardgas moet wel worden bedacht dat spelregels, waartoe Nederland zich in Europees verband gecommitteerd heeft, ons in dat opzicht in principe geen vrijheid laten.

Regionale economische planning is dus aan duidelijke beperkingen gebonden, omdat zich nationaal en internationaal ontwikkelingen voltrekken die als het ware over de regio heenkomen. Maar, zo zou men zich kunnen afvragen, is dat dan niet te meer reden om ons eigen regionale beleid veel meer te decentraliseren? Zou dit niet veel meer aan de regio's zelf overgelaten kunnen worden — bijv. in de vorm van het beschikbaar stellen aan de regio's van bepaalde fondsen om de eigen ontwikkeling te stimuleren — zodat toch in ieder geval op die wijze meer inhoud aan regionale economische planning kan worden gegeven? Anders gezegd: zou het niet wenselijk zijn dat juist het regionaal-economische beleid in ons land minder vanuit Den Haag wordt gevoerd?

Ondanks deze beperkingen hield Drs. Miedema toch een pleidooi voor regionale planning. Hij voerde daarvoor een aantal argumenten aan.

Een eerste belangrijke overweging is, dat regionale autoriteiten in andere opzichten de laatste jaren belangrijke bevoegdheden hebben gekregen. Daarbij denkt hij met name aan de ruimtelijke ordening en de milieuwetgeving. Dat er in dit opzicht voorzieningen nodig waren, zal niemand betwisten. Wij kunnen vandaag wel vaststellen, dat er in de naoorlogse periode wat te eenzijdig aandacht is geschonken aan economische

ontwikkeling. De daarmee gepaard gaande stijging van de materiële welvaart ging gepaard met een ruimtebeslag en een aantasting van het milieu die om een correctie vroegen. Maar die correctie mag niet tot een nieuwe eenzijdigheid leiden, waarbij overwegingen van ruimtelijke ordening en milieu de economische mogelijkheden zouden blokkeren. Dat risico is niet denkbeeldig, omdat de verantwoordelijkheden van de regionale activiteiten op het ruimtelijk en het milieu-terrein zoveel groter zijn dan op economisch terrein. Daarom is het van essentieel belang, dat vanuit de regio's aan economische planning wordt gedaan, waarin wordt aangegeven welke economische ontwikkelingen mogelijk en wenselijk zijn om naast desiderata van bescherming van milieu en ruimte ook voldoende werkgelegenheid en materiële welvaart te helpen realiseren. Juist wanneer die planning de concrete mogelijkheden op economisch terrein aangeeft en niet in vage wensen blijft steken, bestaat er een reëel perspectief dat het economisch belang op een evenwichtige wijze in de regionale belangenafweging wordt meegenomen, aldus Drs. Miedema.

Een tweede overweging ten gunste van regionale economische planning heeft een wat bredere achtergrond. Filosoferende over de toekomst ziet spreker steeds meer mensen zich bezighouden, zich bemoeien, met de maatschappelijke ontwikkeling. De tijd van regenten en bestuurders, die de dienst uitmaken, is definitief voorbij. Van degenen die anno 1975 sterven heeft 5% een schoolopleiding gehad tot ten minste 18 jaar. Maar straks zal iedereen tot zijn 18e jaar op school zijn geweest. Alleen al om die reden moet men verwachten dat veel meer mensen zich druk zullen maken over de maatschappelijke ontwikkeling. Dit zal zich vooral uiten op lokaal en regionaal niveau, want daar woont men en daar ligt dus de grootste interesse. Activiteiten van inspraak- en actiegroepen concentreren zich ook niet toevallig juist vaak op lokale en regionale zaken. Een grotere betrokkenheid van burgers bij het maatschappelijk gebeuren is uiteraard een goede zaak, maar dan is het nodig dat op dat lokale en regionale vlak niet alleen aan ruimtelijke ordening, aan milieu-overwegingen en aan sociaal-culturele aspecten aandacht wordt geschonken, maar dat in een stuk integrale planning ook een adequate plaats voor sociaal-economische activiteiten wordt ingeruimd.

De derde overweging vóór regionale economische planning houdt verband met de behoefte daaraan bij de centrale overheid. Hoe langer hoe duidelijker blijkt, dat op nationaal niveau niet meer met het z.g. macro-economische beleid kan worden volstaan. Het economisch mechanisme is zo ingewikkeld geworden, dat macro-instrumenten

alleén ontoereikend zijn. Mede daarom is de behoefte gegroeid aan sectorverkenningen, en aan sectorbeleid gebaseerd op gedetailleerde kennis van de stand van zaken en mogelijke perspectieven per bedrijfstak. Maar tegelijkertijd is er behoefte aan veel gedetailleerder kennis en inzicht in de mogelijkheden per regio, niet alleen omdat een sectorbenadering onvoldoende rekening kan houden met het samenspel en de samenhang binnen een regio van allerlei bedrijfstakken, maar ook omdat de toenemende mondigheid van de burgers die zich lokaal en regionaal zal uiten de centrale overheid ook politiek zal verplichten grote aandacht aan de regio's te geven. Regionale economische planning zal daarom, in samenhang met planning op andere terreinen, niet een zaak mogen zijn die de centrale overheid wel aan „lagere” instanties kan overlaten, maar waar zij zelf ook nauw bij betrokken moet zijn.

Als voorbeeld van dit betrekken van de regio's bij de regionale planning noemde de spreker de procedure gevolgd bij het opstellen van een integraal structuurplan van het Noorden en de perspectievennota voor Zuid-Limburg. Ook de voor het Westen geldende selectieve regeling vergt volgens hem ook samenwerking met regionale en lokale activiteiten. In beginsel, zo zei hij, dient de overheid op nieuwe impulsen bijv. vanuit de Kamers van Koophandel, positief te reageren. Ook wordt in feite reeds op andere terreinen gewerkt aan het sterker betrekken van de regio's bij het beleid (o.a. Noordelijke Ontwikkelingsmaatschappij, Industriebank LIOF — voor Zuid-Limburg —, de Overijsselse Ontwikkelingsmaatschappij en het service-instituut dat in Noord-Brabant onder auspiciën van het Provinciaal Overlegorgaan Welvaart tot stand is gekomen). Spreker eindigde met de volgende opmerking.

Wanneer de mensen die de regionale planning ter hand moeten nemen vanuit de particuliere sector en bij de overheid, inclusief degenen die bij inspraak participeren, feitelijk willen opereren als degenen die de ruimte verschaffen voor een goede functionering van het wiel van de maatschappelijke ontwikkeling, zal planning slagen. Maar het vraagt van die participanten de principiële bereidheid tot samenwerking, het vraagt openstaan voor elkaars argumenten, het vraagt — om met Boerwinkel te spreken — inclusief denken.

Dr. J. M. van Susante, „commissaris van vennootschappen”, gaf zijn wat luchthartige voordracht een aan het *Limburgs Dagblad* (1974, no. 3) ontleend citaat als motto mee: „Wees blij met de pendel, stimuleer emigratie, laat de fabrieken maar de grens over bouwen”.

Spreker begon met aan te duiden dat economische planning een onderdeel

moet zijn van welzijnsplanning. Eenvoudig is deze, gezien de verschillende visies op de fundamentele doelstellingen, geenszins. „Wie de vrijheid vooropstelt, verliest een stuk gelijkheid en broederschap. Wie de gelijkheid voor het eerste beginsel houdt, offert een flink stuk vrijheid en maakt — merkwaardigerwijs — het broederlijk samenleven erg moeilijk. En wie de broederschap vooropstelt, kan het niet zoveel schelen of hij helemaal vrij is en gelijk”.

De verschillen in opstelling in de economische planning bij overheid en bedrijfsleven zijn volgens hem dat bij de strategische planning die in het bedrijfsleven duidelijk een plaats heeft verworven aan de extrapolatie van tendensen uit het verleden een bescheiden plaats toekent. De bedrijfsleiding stelt zelf doeleinden en zorgt voor de middelen om die te bereiken. Kortom, zij maakt de toekomst, zij stuurt. Voor zover deze strategie schipbreuk lijdt zal gecorrigeerd en bijgesteld moeten worden. Dit kan in een bedrijf, volgens spreker, beter dan in de samenleving als geheel. Bovendien worden doelstellingen in de maatschappij gemakkelijk een waterig compromis waarmee men alle kanten uitkan.

Een aantal „harde” elementen zijn echter zeker aanwezig. Zo zal ook de economische waarde van natuur en milieu in een land als het onze zeker door ieder worden erkend 1), hetgeen overigens niet betekent dat daaraan ondoordacht welvaart kan worden geofferd, zoals het motto boven de inleiding suggereert, merkte Dr. van Susante op.

Bij gebrek aan eenstemmigheid in de (maatschappij-)visie moeten volgens hem de ambtenaren het wel gaan doen. De door hen aangegeven koers verdient verre de voorkeur boven de tiranie van belangengroepen. Op het regionale vlak hebben deze ambtenaren het wel moeilijk. Zij beginnen maar vast met het ruimtelijk ordenen al ontbreekt nog het welzijnsplan en sluiten daarna te snel aan op het deelplan en het detail.

Er zal nog een lange weg gegaan moeten worden vooraleer een regio op democratische wijze kan komen tot een ideaal, dat naar mening van Dr. Van Susante, allen inspireren kan: een landstreek, waarin het volk aan zijn gekozen overheid een boodschap meegeeft omtrent zijn eigen toekomst, waarin datzelfde volk door middel van zijn vertegenwoordigers de formulering, de uitvoering en de controle daarop — zowel kritisch als vertrouwengevend — blijft volgen. Etappes op de lange weg daarheen kunnen als volgt worden gemarkeerd:

- duidelijke en pertinente publikatie van doeleinden en plannen;
- inschakeling van maatschappelijke organen en niet-politieke deskundigen als adviseurs van regio-besturen;

- „gewetensonderzoek” van de meest gereede partij of en op welke wijze initiatieven vanuit de regio kunnen worden opgeroepen, geformuleerd en doorgegeven.

Voor de regionaal-economische planning is die meest gereede partij de Kamer van Koophandel, de instantie die de overheid moet adviseren, merkte Dr. Van Susante op. Schrijver dezes is het daarmee maar ten dele eens, aangezien we de economische planning niet los kunnen beoefenen van de planning van de overige sectoren van ons regionaal-maatschappelijk bestel.

Tot slot beval spreker het maken van regionale scenario's aan en merkte op dat we moeten ophouden met het aanvragen van inspraak als duidelijke en democratische uitvoeringsbesluiten zijn genomen of wanneer ondemocratische kanalen worden gekozen en dat het bedrijfsleven bij het analyseren van de economische situatie en bij het opstellen van de plannen actief ingeschakeld zal moeten worden. Met deze laatste opmerking van Dr. Van Susante kan men het alleen maar hartelijk eens zijn.

Informatie

Op de tweede dag van de bijeenkomst kwamen de sprekers over het onderwerp „informatie” aan het woord.

De eerste spreker was de heer K. L. Koppen, oud-voorzitter van de Raad van Bestuur van het Raadgevend Bureau Berenschot over de Bedrijfsvoorlichting.

Allereerst stelde hij de effectiviteit en de efficiency van de bedrijfsvoorlichting als volgt aan de orde.

De bevindingen van de Commissie Bedrijfsvoorlichting (geïnstalleerd in 1970) hebben destijds tot de algemene conclusie geleid, dat de voorlichting aan het bedrijfsleven, verstrekt door diensten en instituten, behorende tot of gesubsidieerd door het Ministerie van Economische Zaken, gekenmerkt wordt door een ondoorzichtig en relatief te duur voorlichtingsapparaat, met als gevolg het als regel niet systematisch en effectief te bestemder plaatse komen van de voorlichting. Een op zich zelf niet zo'n opzienbarende conclusie, maar thans wel gestaafd door een schriftelijke en mondelinge enquête, verricht door de Nederlandse Stichting voor Statistiek onder de eerstgenoemde 128 informatieverstrekkers en 8.000 informatiegebruikers, van welke laatste groep 32% response heeft gegeven.

Aanvankelijk was de vraagstelling,

1) Waarom hier over *economische* waarde wordt gesproken, is niet geheel duidelijk (LHK).

op welke wijze de bedrijfsvoorlichting zou moeten worden aangepast aan de industrie-ontwikkeling. Na kennisname van een rapport over een in maart 1970 in Frankrijk gehouden OECD-seminar over het onderwerp „Government responsibilities in information for industry”, waarin een aantal belangrijke conclusies en aanbevelingen zijn vermeld, werd deze vraagstelling enigszins gewijzigd.

De Secretaris-Generaal van de OECD schrijft in een voorwoord van dit rapport: „We see a need for governments to take measures to stimulate innovation, and an essential input to this innovation is the flow of information to industry”. Deze woorden onderschrijvend, moet dan ook worden gesteld, dat de voorlichting niet zozeer moet worden aangepast aan de ontwikkeling van de industrie, maar aan het industriebeleid dat de overheid dient te voeren in het kader van een economische structuurpolitiek die op de toekomst is gericht. Een bewust voorlichtingsbeleid is dáárom zo noodzakelijk, omdat het verschaffen van relevante informatie een onmisbaar hulpmiddel is voor de ondernemer of de bedrijfsleiding.

Op lange termijn is voor geen enkel bedrijf de continuïteit verzekerd. Steeds weer treden er ontwikkelingen op die de positie van een onderneming kunnen ondergraven of versterken. Het is een van de belangrijkste taken van de leiding om deze ontwikkelingen tijdig te onderkennen en er het juiste antwoord op weten te vinden. Hiervoor is een permanente oriëntatie noodzakelijk op externe bedreigingen of nieuwe kansen, zoals gewijzigde marktverhoudingen, technologische ontwikkelingen en niet in het minst sociaal-economische en maatschappelijke veranderingen.

Met betrekking tot deze problematiek is er een duidelijk verschil tussen het grootbedrijf enerzijds en het middelgrote en kleine bedrijf anderzijds. In deze laatste categorie is de leiding veelal ongedifferentieerd en ontbreekt er een staf, die de ondernemer in zijn taak kan steunen. De voorlichting aan vooral het kleine bedrijf heeft dan ook zijn specifieke problematiek.

Alle bovengenoemde factoren, die elkaar bovendien nog onderling beïnvloeden en uiteindelijk de ontwikkeling van de winstmarge bepalen, maken het noodzakelijk dat het beleid van de bedrijfsvoorlichting erop is gericht om

- de ondernemers en de bedrijfsleiding een zodanige *motivatie* bij te brengen, dat een positieve en actieve instelling t.o.v. het gebruik maken van informatie ontstaat;
- te bevorderen dat er een *effectieve en efficiënte structuur* op het gebied van de voorlichting tot stand komt;
- te zorgen dat het *aanbod* en de *kwaliteit* van informatie steeds zodanig worden vernieuwd en aangepast, dat

IM.

niet achtergelopen wordt bij de zojuist genoemde ontwikkelingstendities.

Belangrijk voor de Kamers van Koophandel en Fabrieken achtte spreker de aanbeveling van de Commissie Bedrijfsvoorlichting om, naast het scheppen van een landelijk Centraal Bureau voor de Bedrijfsvoorlichting met enkele centrale en coördinerende taken, de voorlichting regionaal effectiever en efficiënter te organiseren. De Kamers zouden daarbij een centrale rol dienen te vervullen, met als taken:

- het geven van feitelijke informatie, c.q. het verwijzen naar gespecialiseerde instellingen hiervoor;
- de kortstondige individuele advisering;
- het verwijzen naar gespecialiseerde adviseurs, indien er sprake is van diepgaande en langdurige adviezen.

De Commissie is tot deze aanbevelingen gekomen op grond van de constatering, dat er zowel landelijk als regionaal een te groot aantal afzonderlijke instellingen bestaat, die ongecoördineerd optreden en waarbij de centrale leiding ontbreekt. Hoewel er tussen de Kamers onderling grote verschillen bestaan in de methodiek van werken, het nemen van initiatieven en het actief zijn op sociaal-economisch gebied, werden zij toch op grond van hun reeds zeer lang bestaande vertrouwenspositie en het feit dat de Kamers per slot de „eigen” organen van het bedrijfsleven zijn, als de meest aangewezen instituten beschouwd om als regionale, centrale voorlichtingsinstanties te fungeren.

Spreker betreunde het dat zoveel rapporten, ook op macro-economisch gebied, meestal zo weinig actie tot gevolg hebben. Dit komt omdat men verzuimt reeds in een vroegtijdig stadium aandacht te schenken aan het operationeel maken van gedane aanbevelingen. Een opmerking die vele rapportenschrijvers ter harte kunnen nemen. Als een gunstig voorbeeld haalde de heer Koppen aan het onderzoek en het advies over de versterking van de sociaal-economische structuur van Zuid-Limburg. Een paar andere voorbeelden die hij noemde waren de activiteiten van de secretaris van

de Kamer van Koophandel voor Noord-Oost-Gelderland bij het coördineren van een bedrijfsvoorlichtingsproject in de confectie-industrie in Twente en Oost-Gelderland en de activiteiten van de Kamer Rijnland. Hij verweet overigens de Kamers te weinig initiatief te hebben ontplooid. Na het verschijnen van het rapport van de Commissie Bedrijfsvoorlichting hadden zij actiever geweest kunnen zijn bij het vervullen van de rol die hen in dit rapport was toebedacht.

De taak van de Kamers op het punt van de bedrijfsvoorlichting zag spreker niet zo duidelijk. Zolang een commissie van de Sociaal-Economische Raad nog bezig is met een onderzoek naar de Taak en Positie van de Kamers van Koophandel en Fabrieken, waarbij ook de adviserende taak van de Kamers ter sprake komt, kan er geen standpunt worden ingenomen met betrekking tot het optreden van de Kamers als regionale contactpunten voor de bedrijfsvoorlichting. Spreker heeft begrepen, dat die commissie een lange weg moet volgen om tot uitspraken te komen. Hoe langer dit echter duurt, hoe moeilijker het zal zijn in gang zijnde ontwikkelingen terug te draaien.

Er is nog wel een mogelijkheid dat bijvoorbeeld regionale functionarissen van de Rijksnijverheidsdienst en de bondsconsulenten voor het Midden- en Kleinbedrijf een lokatie kunnen vinden bij een aantal Kamers, maar de kans dat het werk van deze instanties geïntegreerd wordt in dat van de Kamers achtte spreker voorlopig toch zeer gering geworden. De minister van Economische Zaken heeft immers in het begin van dit jaar, samen met zijn ambtgenoot van Sociale Zaken, een bedrag van f. 30 mln. ter beschikking gesteld om, ter bestrijding van de werkloosheid, een landelijk bedrijfsvoorlichtingsproject te entameren, dat zich zal richten tot de kleine en middelgrote industriële bedrijven. Aan de COP is verzocht hiervoor een opzet te maken conform het project bedrijfsvoorlichting Noorden des Lands. Het zal een regionale organisatie dienen te hebben en het zal snel van start moeten gaan. Diverse organisaties, zoals Provinciale Contactcommissie voor de Produk-

tiviteit, Rijksnijverheidsdienst, Economisch-technologische Instituten, branche-organisaties, produktiviteitscentra, organisatiebureaus e.d. zullen er een rol in moeten spelen. De regionale organisatie is zódanig gedacht, dat de Provinciale Produktiviteitscommissies, waarvan de secretariaten veelal in handen zijn van de ETI's, en waarin ook de Kamers zitting hebben, het beleid dat landelijk is vastgesteld in de provincies tot uitvoering zullen moeten brengen. Het systeem voorziet regionaal verder in een projectteam, een begeleidingscommissie, persoonlijke benade- raars, sociale en bedrijfseconomische specialisten, zowel uit eigen kring als van particuliere organisatie-adviesbu- reaus.

Hierna presenteerde Prof. G. Gouds- waard, directeur-generaal van het CBS een aantal interessante gedachten over „Het CBS en de informatieproblema- tiek”. Hij vatte zijn rede in een twaalfstal stellingen samen die hieronder integraal zijn weergegeven.

1. Sedert de tweede wereldoorlog is de behoefte van planning en beleid aan informatie, waaronder kwantitatieve informatie een belangrijke plaats inneemt, snel toegenomen, sneller dan het aanbod.
2. Het CBS kan en wil niet een monopoliepositie claimen op het gebied van de kwantitatieve informatieverzorging. Het terrein van het CBS zou men globaal kunnen aanduiden als dat der „macro-gegevens”; de „micro-gegevens” vallen daarbuiten.
3. De grens tussen deze beide terreinen kan niet scherp worden gedefinieerd; er is een heel grensgebied dat men wel aanduidt met de term „meso-gegevens”. Een taakafbakening kan alleen in concrete gevallen operationeel worden gemaakt door onderling overleg tussen de betrokken informatieverzorgers.
4. Behalve overleg over terreinafbake- ning is ook overleg over de opzet van macro- en micro-statistieken noodzakelijk, ten einde te bereiken dat deze beide soorten gegevens op elkaar aansluiten. Samenwerking tussen CBS en andere instanties zou in bepaalde gevallen ook kunnen worden geëffectueerd in de vorm van het organiseren van gemeen- schappelijke enquêtes.
5. Op het terrein van de economische statistieken zijn er twee wegen die van macro- via meso- naar micro- gegevens leiden, nl. splitsing naar bedrijfstakken en splitsing naar regio's. Het CBS bewandelt beide wegen.
6. Een dilemma bij het regionaliseren van gegevens is, dat men enerzijds behoefte heeft aan specifieke inde- lingen voor bepaalde statistieken (landbouwgebieden, verkeersgebie- den), anderzijds aan een uniforme

indeling die vergelijking van ver- schillende statistieken mogelijk maakt. Als zodanig worden thans de 40 z.g. COROP-gebieden ge- bruikt.

7. Deze beide behoeften zijn alleen te bevredigen door gegevens op te slaan voor zeer kleine gebieden, die naar behoefte kunnen worden sa- mengevoegd, of van individuele ge- gegevens. Dit vereist echter integrale tellingen in plaats van steekproef- onderzoeken; bovendien legt de geheimhouding van individuele ge- gegevens het CBS hier beperkingen op.
8. Het CBS heeft een statistische taak en kan deze niet combineren met een registratieve taak, voor zover dit laatste zou betekenen dat niet alleen de input, maar ook de output uit in- dividuele gegevens zou kunnen be- staan.
9. Het CBS beschikt uiteraard wel over registers van berichtgevers voor zuiver statistische doeleinden. Het belangrijkste register is het z.g. Algemene Bedrijfsregister, dat voor- alsnog echter geen eenmansbedrij- ven omvat. Het is een register van „bedrijven”; de bedoeling is het uit te breiden met een vestigingenregis- ter.
10. Voor samenwerking tussen CBS en Stichting Databank is onder meer vereist, dat dezelfde bedrijfsclassifi- catie wordt gebruikt en dat de be- drijven op dezelfde wijze worden ge- typeerd, d.w.z. onder dezelfde activi- teit (nummer van de classificatie) worden opgenomen. Het CBS kan thans zijn typering alleen aan derden doorgeven met schriftelijke machti- ging van de betrokken bedrijven.
11. Het onverkort toepassen van deze regel voor zelfs elementaire gege- vens als naam en adres van bedrij- ven is een handicap voor de samen- werking tussen CBS en andere in- formatieverzorgende instanties, onder meer leidend tot veel dubbele enquëtering.
12. Een wettelijke regeling wordt thans voorbereid op grond waarvan het CBS zou worden gemachtigd enige met name genoemde individuele ba- sisgegevens (naam, adres, activiteit en personeelssterkte) aan enkele an- dere instanties te verstrekken, tenzij een bedrijf daartegen bezwaar zou aantekenen.

De laatste spreker was Ir. J. Bos- scher, voorzitter Stichting Databank van de Kamers van Koophandel en Fa- brieken. De hoofdlijn van zijn betoog was als volgt.

De huidige stand van zaken op de in- formatiemarkt is allerminst doorzichtig. Er wordt op tal van plaatsen in onze maatschappij, vaak onoordeelkundig en weinig kostenbewust, ijverig gewerkt aan het samenstellen van gegevensbe- standen over van alles en nog wat. Men

kan daarvoor op zich begrip opbren- gen. Vrijwel overal treft men onderwer- pen aan die zich vertakt in andere gele- dingen van het maatschappelijk gebeu- ren voortzetten. Voor het individu dat zich desondanks een beeld wil scheppen van de voor hem zelf en zijn kenobject meest relevante gegevens rest vrijwel geen andere keus dan het dichtst bij- zijnde materiaal wat te rangschikken. Op deze wijze voorziet onze samenle- ving zich op een groot aantal plaatsen van op zich zelf staande spontaan ge- groeide gegevensbestanden. Er kleeft echter een groot gevaar aan deze be- standen. Aan degenen, die ze beheren geven ze ten onrechte het gevoel dat men zijn zaakjes kent, erger nog dat men zelf bij uitstek zijn zaakjes kent.

Veelal vertonen de toevallig tot stand gekomen gegevensbestanden het be- kendende kenmerk dat vooral gestreefd is naar een in zich zelf logisch bestand, dat evenwel een onvoldoende band heeft met „omliggende” bestanden. De beheerders komt vaak de hoogste lof toe voor de vindrijkheid waarmede zij hun bestand uitbouwen en op peil houden. Weinig en onder hen zullen echter bereid zijn voetstoots te erken- nen dat een en ander nog wel eens op drijfzand is gebouwd. Deze uitspraak klinkt wat categorisch, maar men kan naar sprekers mening deze uitspraak onderbouwen met aan te geven waar- aan houders van informatiebestanden moeten voldoen, willen zij een maat- schappelijke behoefte bevredigen. In het kader van deze bijeenkomst be- perkte spreker zich hier tot econo- mische informatiebestanden.

Welnu, behalve aan het Centraal Bu- reau voor de Statistiek en aan het Cen- traal Planbureau mag aan de overige informatiehoudende instanties de eis worden gesteld dat zij zelf bij de uitoe- fening van hun functie belang hebben bij de door hen verzamelde informatie. Kamers van Koophandel en Fabrieken zijn bij de wet aangewezen als regionale instituten ten behoeve van het bedrijfs- leven met o.a. een registratieve, voor- lichtende en adviserende taak. De door hen beheerde informatie moet verband houden met deze overigens wel wat summier aangeduide functie van de Ka- mer. Het beschikken over regionale economische informatie kan met name ten goede komen aan de adviserende taak van de Kamers.

De Kamers voldoen echter nog op een geheel ander punt aan de eisen, die men aan de informatiehouders mag stel- len. Zij zijn in staat aan de door hen verzamelde gegevens de nodige struc- tuur te geven omdat zij houders zijn krachtens de wet van één van de niet zeer talrijke originele registraties in dit land. Zij beheren met het handelsregis- ter als het ware het bevolkingsregister van het bedrijfsleven. De Kamers ver- vullen ook in dit opzicht, in tegenstel- ling tot hun adviserende werkzaamhe-

den, een zekere medebewinds-functie. Zij vervullen deze krachtens de wet. Geen enkele andere instantie is in staat deze gegevens betreffende het bedrijfsleven even volledig en accuraat te verzamelen en up to date te houden: men wordt veelal niet, als de Kamers, door de wet in de rug gedekt.

Behalve de functionele betrokkenheid van de registrerende instantie bij de registratie alsmede het feit dat deze een originele registratie bijhoudt, mag nog de eis aan de informatiehouder worden gesteld dat men een open oog heeft voor de behoefte aan informatie in de samenleving zowel die van de overheid als die van het bedrijfsleven. Er werd al even gewezen op het dualistische karakter van de Kamers die, specifiek vertegenwoordigende organen van het regionale bedrijfsleven zijnde, toch ook tegenover dat bedrijfsleven een bepaalde overheidsrol vervullen. Het ene facet van de Kamer-institutie te zamen met het andere geeft reeds aan dat de informatiebehoefte van overheid en bedrijfsleven bij hen goed bekend kunnen zijn en behoren te zijn. Spreker kende geen andere instanties dan de Kamers die een zo centrale plaats in het totale regionale-economische gebeuren innemen.

Een laatste eis die hij aan de informatiehouder wil stellen, is dat deze garanties kan verschaffen dat de informatie het meest efficiënt door hem wordt beheerd. Het bloed kruipt waar het niet gaan kan: van de voorzitter van een instituut als de Stichting Databank verwacht men waarschijnlijk niet anders dan dat hij erop wijst dat de efficiency-eis ook inhoudt dat een en ander gebeurt op een zodanige wijze dat met de laagst mogelijke kosten wordt gewerkt. In onze tijd van enerzijds hoog oplopende arbeidskosten en anderzijds merkwaaardig genoeg in een tijd van werkloosheid soms toch nog moeilijke verkrijgbaarheid van geschikt administratief personeel, brengt dit met zich dat de kapitaalcomponent in het arbeidsproces van de informatieverschaffing toeneemt. De Kamers zullen naar de mening van Ir. Bosscher in de toekomst in nog hogere mate dan zij reeds nu doen, voldoen aan de eis dat zij door gebruikmaking van moderne technieken van informatieverwerking de kosten van die informatieverwerking zo laag mogelijk houden. Hierin staat de Databank niet alleen. Anderen gingen

zelfs voor, de eerlijkheid gebiedt dat te zeggen, met de inschakeling van de computer bij het verwerken van massale informatie.

Intussen heeft de overtuiging, die mede gegrond is op de mening van uiterst deskundige outside-adviseurs veld gewonnen, dat de gebruikte apparatuur en werkwijze „bij de tijd” zijn.

Hoewel ieder meent zijn eigen uil een valk te zijn meende spreker toch te mogen stellen dat de mogelijkheden van de Databank daarom groot zijn omdat zij ertoe bijdragen dat de Kamers, beter uitgerust dan vroeger, tegemoet kunnen komen aan de informatiebehoefte van overheid en bedrijfsleven. Aan de hand van enige praktijkvoorbeelden kan dit worden getoond. Door de uniforme, door middel van onderlinge machtiging, gekoppelde informatie kunnen thans reeds binnen een dag op iedere plaats in ons land de adressen en een aantal kenmerken van praktisch alle bedrijven in een bepaalde branche worden opgeleverd.

Een ander belangrijk element in de informatieverschaffing door de Kamers wordt gevormd door de grotere uniformiteit van de bedrijfsregisters. Hoewel deze bij de meeste Kamers nog slechts rudimentair in de computer zijn ingevoerd, is reeds een harmonisatie van deze registers bij de basis tot stand gebracht. Zoals bekend, bestaat deze basis o.a. uit de gemeenschappelijk benutte CBS-activiteitencode. Op dit moment wordt door het bureau van de Stichting in samenwerking met anderen onderzocht of het gebruikte materiaal nog meer op het verschaffen van handelsvoorlichting kan worden afgestemd. Met name wordt bekeken of het gebruik van z.g. indices verbetering betekent en zo ja, ook haalbaar is.

De komende wetgeving houdt in dat zowel het Stichtingen- als het Verenigingenregister bij de Kamers worden ondergebracht. Dit betekent dat tien-duizenden instanties aan het centrale register zullen worden toegevoegd.

Na een pleidooi voor coördinatie met andere databestanden, in het bijzonder met de Stichting tot Ontwikkeling van de Automatisering bij de Gemeenten (SOAG) sprak Ir. Bosscher als zijn mening uit dat de Kamers van Koophandel door de op deze wijze kwalitatief gegroeide informatieverwerking haar rol in de samenleving steeds beter zal

kunnen spelen.

Voor het voeren van een economisch beleid zullen overheid en bedrijfsleven in toenemende mate, in het bijzonder, maar niet uitsluitend wanneer het om regionale gegevens gaat, van de diensten van de Kamers gebruik maken. Het is aan de Kamers de door hen in deze materie te spelen rol goed te kennen en goed te spelen. Het is daarbij de taak van de Stichting Databank om de Kamers de middelen hiertoe te verschaffen.

Schrijver dezes heeft zich wel afgevraagd waarom er in dit verband geen gewag werd gemaakt van het lange tijd verwaarloosde plan van de COP tot instelling van een sectoraal informatiemechanisme 2) dat veel verder gaat dan het opzetten van een databank door te trachten aan te geven waar knelpunten in de economie, gegeven de maatschappelijke ontwikkelingen, zullen dreigen te ontstaan, doch ook waar nieuwe mogelijkheden zich kunnen voordoen.

Naschrift

De organisatoren van deze dagen mogen terugzien op een geslaagde manifestatie die nog werd verlevendigd door de actieve participatie van de stad Middelburg en de provincie Zeeland in de discussies over in het bijzonder de regionale problematiek. Zij heeft ook duidelijk bewezen dat de Kamers van Koophandel zich hun potentiële rol bewust beginnen te worden en bereid zijn actief in het regionaal gebeuren te gaan meespelen. Dit bewezen ook de kwalitatief goede bijdragen van de discussanten die allen uit de kring van de Kamers kwamen. Men mag de goede hoop hebben dat de grote belangstelling die de Kamers hebben voor de aanstelling van ruimtelijke economen, afgestudeerd in Rotterdam 3) zal bijdragen tot een versterking van hun positie en bewustwording van de potentiële mogelijkheden die deze positie in zich sluit.

L. H. Klaassen

2) Commissie Opvoering Produktiviteit/SER, *Structurele vernieuwing in sectoraal verband*, augustus 1972. Zie ook L. Hoffman, In afwachting, *ESB*, 26 november 1975, blz. 1133.

3) Niemand zal het schrijver dezes kwalijk nemen dat hem dat genoeg doet!

Mededeling

FENEDEX-studiebijeenkomsten

De Federatie voor de Nederlandse

Export (FENEDEX) organiseert de volgende studiebijeenkomsten: op 24 februari a.s.: „Het uitzenden van medewerkers naar het buitenland”, plaats: Hilton Hotel te Rotterdam; op 26 februari a.s.: „De Nederlandse ondernemer en de Duitse omzetbelasting”, plaats: Vergadercomplex Hoog Brabant (Hoog

Catharijne), Stationsstraat 4, Utrecht; op 11 en 12 maart a.s.: „Aspecten van het zakendoen met landen in Afrika”, plaats: Hilton Hotel te Rotterdam.

Inlichtingen: Secretariaat van FENEDEX, Bezuidenhoutseweg 76a, Den Haag, tel.: (070) 83 81 08.

De modale werknemer

Bij het jaarlijkse steekspel rond de verdeling van het nationaal inkomen — in dit verband door de meest betrokkenen veelvuldig aangeduid als „de nationale koek” — speelt de inkomensontwikkeling van de z.g. modale werknemer een centrale rol. Hoewel slechts 4% van de bevolking zegt precies te weten wat een modale werknemer is 1), domineert dit door het Centraal Planbureau ontwikkelde begrip niettemin het jargon van vakbondsbonzen, bovenbazen en een kleine groep politici, wanneer het over verdelingsvraagstukken gaat. Het CPB hanteert de volgende omschrijving: een werknemer met 2 kinderen (onder de 16 jaar), met een nominaal looninkomen juist beneden de laagste premiegrens van de sociale verzekeringen. In de praktijk is die grens gelijk aan het bedrag waarover maximaal premie krachtens de Ziektenfondswet (ZFW) wordt geheven (in 1975: f. 23.490). Uitgaande van dit modaal loon kunnen de effecten worden berekend van het jaarlijkse belastingplan, wijzigingen van sociale premies en van de collectief overeengekomen arbeidsvoorwaarden bij het cao-overleg. De op deze basis geproduceerde cijferopstellingen monden uit in een procentuele inkomensmutatie die — afgezien van de gevolgen van extra verhogingen van het minimumloon en vloeren in de prijscompensatie — representatief is voor ruim 80% voor de werknemers buiten overheidsdienst.

Blijkens uitspraken van minister-president Den Uyl in het radioprogramma VPRO-Embargo is het zijn verwachting, dat op middellange termijn (tot 1980) bij het modaal loon ongeveer het „draaipunt” zal liggen, waaronder de reëel vrij besteedbare inkomens nog wat kunnen groeien en waarboven de inkomensstrekkingen stilstaan of er op achteruitgaan. Daarmee wordt de modale werknemer voor de eerstvolgende vier jaar vastgepind op de „nullijn” (afgezien van incidentele verbeteringen in verband met promotie e.d.).

De oorzaak ligt in het toenemend beslag van de collectieve sector op een trager groeiend nationaal inkomen. In het geval dat kabinetten er de komende jaren in slagen de jaarlijkse verschuiving van de particuliere naar de collectieve sector te beperken tot 1% van het nationaal inkomen 2) zal

rond 80% van de verwachte groei (van 3 $\frac{3}{4}$ %) worden opgeslokt door overheidsbestedingen, inkomensoverdrachten en financiële transacties van de overheid. Voor winstherstel en reële verbetering van arbeidsinkomen resteert dan slechts 20%. Tegen de hiervoor geschetste achtergrond brengt deze notitie in kort bestek de gemiddelde en marginale druk van de belangrijkste collectieve regelingen voor de modale werknemer in kaart.

De gemiddelde druk

De gemiddelde druk van loonbelasting (voorheffing van de inkomstenbelasting, voor de modale werknemer doorgaans tevens eindheffing) en de premies volks- en werknemersverzekeringen was in 1975 35% van het bruto inkomen (kolom 1, tabel). Een akelig beeld doemt op bij een analyse van de marginale druk.

Marginale druk

De werknemer die in 1975 ongeveer een modaal inkomen verdiende, en via ploegentoeslagen, overwerk enz. bruto f. 1.000 bijverdiende, zag daarvan via inhoudingen door zijn werkgever 47% verdwijnen in de schatkist en de kassen van sociale verzekeringsfondsen. Diezelfde werknemer heeft in een aantal gevallen te maken met voorzieningen die op een of andere wijze gerelateerd zijn aan de hoogte van zijn (belastbaar) inkomen. De belangrijkste zijn neergelegd in de bestaande regelingen ter zake studietoelagen en individuele huursubsidies. De hoogte van financiële tegemoetkomingen uit hoofde van deze regelingen is afhankelijk van het in een voorgaand jaar genoten belastbaar inkomen.

Om het beeld eenvoudig te houden stileren we wat, en

1) NRC Handelsblad, 8 januari 1976, „Bijna niemand kent de modale werknemer”.

2) Zie over de 1%-norm: Prof. Drs. V. Halberstadt en Mr. C. A. de Kam, Belast beleid, ESB, 1 oktober 1975. Ik wijs er nog op dat ondanks de gigantische ombuigingsoperatie, — waarmee op prijsbasis 1980 een 9 à 10 mrd. is gemoeid —, die nodig is om het groeiend van de collectieve lasten bij ongewijzigd beleid terug te drukken tot een niveau in overeenstemming met de 1%-norm, de modale werknemer tot 1980 toch nagenoeg op de nullijn zit.

3) Kamerstuk 13487, Normen voor de vaststelling van rijksstudietoelagen voor w.o. en h.b.o. voor het studiejaar 1975-1976.

4) Zie de tabel voor het berekenen van de bijdrage individuele huursubsidie, geldend voor het tijdvak 1 juli 1975-1 april 1976, opgenomen in de Staatscourant van 2 april 1975, no. 63.

Gemiddelde en marginale druk van nader aangegeven collectieve lasten voor de modale werknemer in 1975

		Gemiddelde druk (kolom 1)	Marginale druk (kolom 2)	
Bruto inkomen (incl. vakantietoelage)	f. 23.400 a)			f. 1.000 additioneel bruto-inkomen
af: 2,3% pensioenpremie	f. 538			f. 23
	f. 22.862			f. 977
af: 5,25% premie WAO, ZW en WW		f. 1.200	f. 51	
+4,60% werkgeversaandeel premie		f. 1.051	f. 45	
- 0,65%	f. 149			f. 7
	f. 22.713			f. 970 premie-grondslag
af: 4,00% verwervingskosten, maximaal reiskostenforfait f. 800 f. 100	f. 900			
Premie-inkomen	f. 21.813			f. 115
af: 11,90% premie AOW/AWW	f. 2.596	f. 2.596	f. 115	f. 855 belastbaar inkomen
Belastbaar inkomen	f. 19.217			
Inkomstenbelasting tariefgroep 4-2		f. 2.300	f. 214	f. 214
4,60% werknemersaandeel premie ZFW		f. 1.051	f. 45	f. 45
Totaal		f. 8.198	f. 470	

a) Bruto inkomen, excl. toegerekend werkgeversaandeel ziekenfondspremie ZFW.

rekenen alles toe op basis 1975 (dit beïnvloedt de uitkomst niet).

- a. De studietoelage ten behoeve van een thuiswonend, studierend kind van 16 jaar of ouder, wordt verminderd met 43% van het extra belastbaar inkomen ad. f. 855 (kolom 2, tabel), dat is f. 368 3);
- b. De bijdrage individuele huursubsidie wordt f. 120 tot f. 180 verlaagd, ingeval het belastbaar inkomen met f. 855 toeneemt.

In bepaalde gevallen — die zich niet zo vaak zullen voordoen — bedraagt de marginale druk op f. 1.000 extra inkomen uit hoofde van alleen deze twee regelingen al 102% (f. 470 + f. 180 + f. 368). Steeds vaker worden tarieven van (gemeentelijke) muziekscholen, kerkelijke bijdragen, vakbondscontributie, bijdragen voor politieke partijen als de PvdA e.d. gekoppeld aan de hoogte van het inkomen. Op

plaatselijk niveau wordt er vooral door „progressieve” partijen in toenemende mate voor gepleit, de hoogte van allerlei gemeentelijke belastingen en retributies sterker dan thans te laten afhangen van personele inkomens.

Afgezien van de extra administratieve rompslomp (de rijksbelastingdienst moet gegevens verstrekken) en afgezien van de omstandigheid dat het belastbaar inkomen de economische draagkracht slechts gebrekkig weergeeft, is in het voorgaande aangetoond dat een ongecoördineerde lappendeken van aan het inkomen gekoppelde voorzieningen onbedoelde en verwerpelijke inkomenspolitieke gevolgen heeft. De gepresenteerde cijfertjes geven aan door fiscale zorgen gekweld genietters van topinkomens — die klagen dat ze van extra inkomsten maar 30% „schoon” overhouden — hopelijk eveneens stof tot nadenken. C. A. de Kam*

*Medewerker van de vakgroep belastingrechtelijke vakken van de Rijksuniversiteit Leiden.

ESB

Ingezonden

Overheidsuitgaven en publiciteit

In ESB van 19 november 1975 schreef collega Franckena een stuk over „Overheidsuitgaven en publiciteit”. Hij citeert daarin een uitspraak van mij op een wijze die verwarring kan wekken. Vandaar een reactie die tevens op een enkel punt een aanvulling kan zijn op Franckena's betoog. Zijn stelling is dat het door specialisten in de journalistiek laten vermelden van de wensen van verschillende economische en maatschappelijke sectoren uitgaven-bevorderend is. Hij heeft daar sterke aanwijzingen voor, doch elke feitelijke bewijsvoering ontbreekt. Ik heb dan ook wel vraagtekens bij die stelling, maar daarover later.

Een nieuw verschijnsel is naar zijn smaak dat de overheid journalisten via bijdragen in reiskosten motiveert om artikelen te schrijven die de uitgaven van een departement weer kunnen opstuwten. Hij doelt op bijdragen in reiskosten die het departement van Buitenlandse Zaken verstrekt bij conferenties van de VN over ontwikkelingsvraagstukken. In dat verband noemt hij mijn suggestie, eens te bezien of in die sector reisbeurzen niet beter zouden zijn. De context waarin deze opmerkingen bij Franckena geplaatst worden, kan de indruk wekken dat journalisten zich lenen voor ministeriële plannen het budget op te voeren. Dat lijkt me niet juist.

Wat is er aan de hand? Het ontwikkelingsvraagstuk is in het verleden sterk benaderd vanuit een charitatieve hoek. In de VN won het inzicht veld dat het ook om structurele hervormingen moet

gaan. Het lijkt me dan niet zo vreemd als de minister van Ontwikkelingssamenwerking het bezoek stimuleert aan bijeenkomsten waar die kant van de zaak aan de orde komt. Als Franckena zelf zegt dat reizen naar sportgebeurtenissen bij media blijkaar meer prioriteit hebben dan trips naar VN-conferenties, dan heeft hij daarin — zeker voor het recente verleden — gelijk. Stimulering van overheidswege was daarop een reactie. Ik stip hierbij aan dat de bijdrage in de reiskosten die af en toe (vijf keer sinds 1972) wordt versterkt op geen stukken na de kosten dekt, in het algemeen voor ieder massamedium gelijkelijk beschikbaar is en slechts als voorwaarde kent dat men het betreffende congres bijwoont. De journalist behoudt zijn vrijheid, althans is niet aan journalistieke voorwaarden onderworpen. Voor een aanloopperiode een redelijk beleid, dat tijdelijk kan zijn omdat massamedia de betreffende conferenties zelf wel bezoeken (op eigen rekening) als de zaak eenmaal is „ontdekt”. Dat moment lijkt me voor de serieuze massa-media aangebroken.

Is dat nu uitgaven-bevorderend? Ik betwijfel dat. Ik zou aangetoond willen zien dat de begrotingsposten voor ontwikkelingssamenwerking onder invloed daarvan zijn gestegen. Ik herinner eraan dat de minister (Boertien destijds) voor het eerst reiskosten (alleen het ticket) vergoedde in 1972 voor verslaggevers bij UNCTAD-3 in Santiago. Vóórdat die bijeenkomst begon, had Nederland zich al vastgelegd op een ontwik-

kelingsbijdrage van 0,7% van het BNP in 1975. Dat wordt naar verwachting dit jaar bereikt. Vlak na UNCTAD-3 werd Keerpunt '72 geschreven waarin het beleid tot en met 1976 spijkervast ligt. Dat wordt nu uitgevoerd.

Ten aanzien van de ontwikkelingsbegroting is er nog een ander aspect. Het meewerken aan het onder de aandacht brengen van de eisen ten aanzien van structurele herzieningen in de wereldeconomie (handel, ruilvoet, kartelvorming, besluitvorming) kan er óók toe leiden dat aan financiële hulp minder belang wordt gehecht. Als bijdragen in de reiskosten tot dat effect kunnen leiden, nuanceert dat de stelling van Franckena aanmerkelijk.

Intussen ben ik het met iedereen eens die vindt dat journalisten zoveel mogelijk vrij moeten blijven van iedere financiële bron buiten de eigen middelen. Dat betekent dan nog geen echte vrijheid, maar het voorkomt dat zelfs maar de schijn van beïnvloeding wordt gewekt. Maar als een immens vraagstuk (nog) niet voldoende volwassen is om het in prioriteit te laten concurreren met andere „spending-sectors” van massa-media, vind ik de oplossing van gedeeltelijke steun als next-to-best aanvaardbaar. En in de praktijk geldt dat voor vrijwel alle grote kranten, Franckena's *NRC Handelsblad* inbegrepen.

Het komt me voor dat Franckena de zaken in het algemeen wat overdrijft. Als media de eisen van allerlei sectoren vermelden — al of niet via hun specialisten — bevorderen ze dan overheidsuitgaven? Ik denk dat ze allereerst doen wat van ze mag worden verwacht: feitelijk weergeven wat er aan klachten en wensen in de samenleving leeft. Of bij de media zich dan niemand of bijna niemand met prioriteitenafweging bezighoudt, weet ik ook niet. Ik meen dat men er in hoofdartikelen vaak niet aan ontkomt wensen en offers af te wegen. Ten slotte komt — als het goed is — ook uitvoering in de media aan de orde, waarom volgens weer anderen de collectieve uitgaven de pan uit gieren!

Als Franckena stelt dat politici vaak niet „nee” durven te zeggen, bijv. bij

bedrijfsluitingen als het volle licht van de publiciteit op hen gericht is, dan is natuurlijk de hamvraag: is dat het werk van het medium, of is door dat medium de confrontatie politicus-electoraat zo indringend geworden dat de politicus niet terug kan of durft? Mogelijk schuilt politieke moed ook in „nee” durven zeggen voor de camera in plaats van beloften te doen.

Franckena neemt het nogal op voor de minister van Financiën. Ik benijd die man allerminst. Maar als hij een beleid verdedigt, is dat allereerst het resultaat van een *politieke keuze*, en die kan vanuit verschillende politieke standpunten omstreden worden. Dat de totale ruimte grenzen stelt is het ingewikkelde verhaal van de droge economie. Ik ben het met Franckena eens dat zo'n verhaal journalistiek niet het sappigste is. Maar als het te weinig over het voetlicht komt is dat dan een kwestie van media die nalaten hun „uitgavenbevorderende werk” te relativeren, of is het gebrek aan journalistieke creativiteit? Want moeilijk is dat werk wel. Het wordt bij goede kranten ook geducht geprobeerd. Misschien, dat geef ik hem toe, kan het nog beter en is de journalistieke methodiek om dit soort ingewikkelde kwesties over te brengen aan wat nieuwe ideeën toe. Mogelijk investeren uitgeverij te weinig in redacties om daaraan toe te komen.

Tot slot Franckena's opmerking over de man op Financiën die moet concurreren tegen „gesubsidieerde reizen naar verre oorden”. Een suggestieve tekst, maar wat is er aan de hand? Als, zoals ik stelde, na stimuleringsbijdragen voor conferentierslaggeving het ernaar uitziet dat de massa-media dat gaandeweg zelf wel geheel gaan betalen (en zo hoort het), dan resteert nog een ander punt. Ontwikkelingsbijdragen omvatten enkele miljarden per jaar. Ze worden grotendeels in het buitenland besteed. Ik meen dat de krant in zijn feitelijke informatietaak te kort schiet, als hij de lezers niet bij tijd en wijle informeert over de sociaal-economische situatie in de Derde Wereld — dus mede over het waarom van de hulp — alsook over het effect van de uitgaven. Wil de burger overheidsuitgaven kunnen beoordelen, dan is informatie nodig.

Mij lijkt dat de ontwikkelingsuitgaven onvoldoende teruggekoppeld worden. Als blijkt dat massa-media nog te weinig in staat zijn speciaal te laten rapporteren over de sociaal-economische ontwikkeling van arme landen, de concepten daarvoor en de rol van het ontwikkelingsbeleid, dan zou ik me kunnen indenken dat via een instelling als de Nationale Commissie Bewustwor-

ding en Voorlichting Ontwikkelingssamenwerking wordt gezien of een gedeeltelijke bijdrage in reiskosten kan worden overwogen. Met de weidse benaming „reisbeurzen” heb ik dat wat globaal aangeduid.

Het moet Franckena in ieder geval prikkelen dat daarbij niet het opdrijven van uitgeven doel is, maar het informeren erover en het toetsen ervan. Dat valt óók onder „Overheidsuitgaven en publiciteit”.

Harry Lockefeer

Naschrift

Bij het nalezen van de ingezonden brief van collega Lockefeer had ik grote moeite te ontdekken, waarin wij het eigenlijk oneens zijn. Er komen in mijn stukje en Lockefeers brief twee problemen aan de orde. Enerzijds die rond de omvang van de collectieve sector, anderzijds de ontzaglijke problemen van de ontwikkelingslanden. In mijn stuk, dat over overheidsfinanciën en publiciteit ging, stond het eerste probleem op de voorgrond, de brief van Lockefeer gaat wat meer op het tweede in.

Wat betreft mijn ongerustheid over de mate waarin de problemen rond de collectieve sector, prioriteitenafweging, sociale verzekeringen enz. in de pers aan de orde komen, vindt Lockefeer dat ik de problemen „in het algemeen wat overdrijf”. Dat is een subjectieve zaak, waar iedere *ESB*-lezer een eigen mening over zal hebben.

Persoonlijk vind ik dat de structurele problemen rond de collectieve sector, in de praktische politiek vooral opgedoken sinds het begin van de jaren zeventig, er sindsdien in de media nogal mager van zijn afgekomen. Ik ben het met Lockefeer eens dat er incidenteel best aardige dingen zijn gedaan (niet in het minst door de bijdragen van Prof. Stevers in de *Volkskrant*), maar aan systematische aandacht heeft het toch ontbroken. Dit viel mij vooral sterk op nadat ons in de *Miljoennota 1976* een uiterst onheilspellend beeld voor de collectieve sector in de tweede helft van de jaren zeventig werd voorgetoverd.

Overigens heb ik na het schrijven van mijn stukje hierover een meer dan voortreffelijk artikel gelezen, „Het einde van het sociaal paradijs” in de *Haagse Post* van 6 december 1975. Hopelijk het begin van veel meer informatie op dit hoge journalistieke peil; het was eigenlijk een voorbeeld van wat ik in de afgelopen jaren heb gemist.

Een ander bezwaar van Lockefeer betrof mijn voorbeeld van de vaak indrin-

gende confrontatie van de informatieconsument met bijv. de sociale gevolgen van bedrijfsluitingen. Het lijkt mij nuttig mijn bedoelingen met dat voorbeeld wat nader toe te lichten, aan de hand van een ander, wellicht beter voorbeeld.

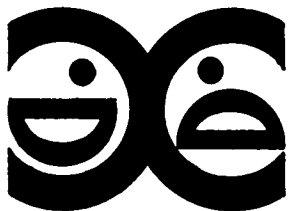
In het VARA-tv programma „De Ombudsman” werden enige tijd geleden de mensen voorgelicht, hoe zij in aanmerking konden komen voor bepaalde voorzieningen van de overheid (hulp via de bijstandswet). Als ik mij niet vergis dan werden zij bovendien nog geholpen met het invullen van aanvraagformulieren e.d. Wil dat nu zeggen dat ik tegen dit soort publiciteit ben? Integendeel, ik vind hier juist een zeer dankbare taak weggelegd voor de publiciteitsmedia. Als meer mensen, die bijstand hard nodig hebben, langs deze weg kunnen worden geholpen, dan ben ik daar sterk voor. Evenzo vind ik dat de sociale gevolgen van bedrijfsluitingen zeer duidelijk onder ogen van het publiek moeten worden gebracht. Maar los van deze persoonlijke sympathieën kan worden vastgesteld dat de overheidsuitgaven zo kunnen stijgen.

Wat betreft het punt van de reissubsidies kan ik kort zijn. Ik geloof dat wij het volkomen eens zijn. Met Lockefeer ben ik van mening dat de ontzaglijke problemen van de ontwikkelingslanden veel aandacht, en derhalve regelmatig vrij kostbare journalistieke projecten, verdienen. Ik begrip dat hij het weer met mij eens is, dat er in de huidige prioriteitenafweging binnen de reisbudgets van de media er in dat opzicht wel wat mag veranderen. Dat de overheid dan tijdelijk inspringt om dat proces wat te versnellen vind ik best. Ik hoop echter, dat met opvoering van reisbudgetten en verbeterde prioriteitenstelling er snel een tijd zal aanbreken, waarin de media voldoende journalistieke projecten in andere landen kunnen opzetten, zonder daarbij met een half oog naar de overheid of het bedrijfsleven te behoeven te kijken.

Dat subsidies voor reizen door de overheid de uitgaven van een departement kunnen opvoeren via mobilisatie van de publieke opinie kan ik niet aantonen. Evenmin als ik kan bewijzen dat reizen die door het bedrijfsleven worden aangeboden, uiteindelijk aan bijv. de winst van een bedrijf ten goede komen. Wat mij op dit punt erg belangrijk lijkt, is doodgewoon alle schijn te vermijden. Dat kan alleen maar het image van de pers, die terecht erg graag onafhankelijk wil heten, ten goede komen.

Wim Franckena

Met „ESB” een beter economisch-politiek inzicht

Uitsluiting of solidariteit?

DRS. W. A. ARTS

Er zit nogal wat beweging in de Nederlandse vakbondswereld. Uiteindelijk zijn de twee grootste vakcentrales dan toch overgegaan tot de oprichting van de Federatie Nederlandse Vakbeweging. Dat die beweging er is, blijkt ook weer eens uit de gezamenlijke verklaring van de categorale r.k. ambtenarenbond ARKA en de, bij het CNV aangesloten, NCBO, eind vorig jaar. De hoofdbesturen van de twee bonden delen in die verklaring mee dat een nauwere samenwerking tussen beide organisaties is geboden. Zij stellen tevens overtuigd te zijn van de noodzaak om als christenen van rooms-katholieke en protestantse signatuur gezamenlijk invloed uit te oefenen, niet alleen als ambtenarenvakbeweging, doch ook als medeverantwoordelijkheid dragende organisaties voor algemeen maatschappelijke vraagstukken. Dat betekent, gaan zij verder, dat de aansluiting in een of andere vorm van hun organisatie bij een christelijke vakcentrale noodzakelijk is. Men moet hierbij bedenken dat zowel ARKA als NCBO jarenlang overleg gevoerd hebben met de bij het NKV aangesloten KABO. Nu de KABO zich echter uiteindelijk akkoord heeft verklaard met de federatie tussen NVV en NKV, hebben ARKA en NCBO dus besloten de samenwerkingsgesprekken voort te zetten, waarbij de aansluiting van de ARKA bij het CNV wordt mogelijk geacht.

Men zou dit voornemen kunnen interpreteren als een indicatie voor een voortgaande ideologische polarisatie binnen de vakbeweging, samengaand met een verdere uitkristallisering van de verschillende belangengroepen binnen de categorie van werknemers, i.c. hand- en hoofdarbeiders, en een polarisatie in de verhoudingen tussen die groepen. Zowel politieke, confessionele als status-elementen spelen in dit proces een rol.

De daarachter schuilgaande redenering zou dan ongeveer als volgt verlopen. Tot aan de vorming van de industriebonden werd het gezicht van de vakcentrales sterk bepaald door de zogenaamde hoofdarbeidersbonden en de organisaties van ambtenaren. De vorming van de industriebonden heeft

de vakcentrales echter een veel sterker handarbeiderskarakter gegeven en daarmee samengaand een sterkere nadruk op het ideologische karakter van de beweging. Dit had binnen de vakcentrales een uit de federatieboot vallen van het harmonie-nastrevende CNV tot gevolg en tevens het uitreden van de behoudende beambtenbonden Unie-BLHP en BVA uit het NKV. Buiten de vakcentrales leidde dit tot de oprichting van de Raad van Overleg voor Middelbaar en Hoger Personeel, waarbij de Unie-BLHP en BVA zich aansloten, die geen kans onbenut liet om te pleiten voor erkenning als partner in het centraal overleg. Alweer volgens deze redenering zou de zware federatie andere, vooral categorale bonden, dwingen tot stellingname. Zo heeft onlangs de categorale r.k. politie-organisatie zich ook al op het CNV georiënteerd. Het CNV zou zich aldus kunnen ontwikkelen tot een interconfessionele vakcentrale.

Een samengaan van NCBO en ARKA zou mooi passen binnen dit beeld. Vooral nu de NCBO vorig jaar, voornamelijk door het ledenverlies van de industriebond, weer de grootste bond van het CNV is geworden. De 33.000 leden van de ARKA zouden dan een nog aanzienlijkere versterking van het hoofdarbeiderselement in het CNV betekenen en een eventuele samenwerking met de Raad van Overleg voor Middelbaar en Hoger Personeel kunnen rechtvaardigen.

De redenering klinkt heel plausibel, maar er pleiten een aantal feiten tegen. Zo is de ABVA al weer enige jaren de snelst groeiende bond binnen het NVV. Daarnaast zijn de beambten binnen het NVV en het CNV al sinds de jaren vijftig niet apart georganiseerd en is een meerderheid van de industriële beambten lid van grote industriebonden. Ten slotte spelen de beambten in de industriebonden een grotere rol in de meeste bestuurlijke organen dan hun aantal zou doen verwachten; uit al wat ouder onderzoek blijkt dat naarmate men hoger in de bondshierarchie komt, het percentage beambten toeneemt, evenals het functieniveau van de beambten 1).

Het brede maatschappelijke midden

De fout in de redenering zit vermoedelijk in de impliciete vooronderstelling dat de groepen die zich in het maatschappelijke midden bevinden, zoals veel ambtenaren en beambten, een afzonderlijke, min of meer homogene sociale groepering vormen. Of zelfs, volgens Croner, een sociale klasse (wat in zijn terminologie een dragend element in de sociale structuur betekent) 2). Een klasse omdat deze groepen specifieke economische functies vervullen en een overeenkomstige sociale positie en een gelijksoortige sociale identificatie bezitten.

Als men op onderzoek afaat, lijkt het echter twijfelachtig of er zoiets bestaat als „employé-bewustzijn”. Zo komt Berting in zijn onderzoek onder administratieve employés tot de conclusie dat er geen sprake is van een bewustzijn dat men op grond van de positie in het maatschappelijke midden gemeenschappelijke belangen te verdedigen zou hebben 3). Evenmin, stelt hij, zijn er aanduidingen voor gevoelens van lotsverbondenheid en solidariteit te onderkennen ten aanzien van het maatschappelijke midden als geheel. Daarvoor liggen de belangen van veel van de deelgroepen te ver uiteen. Ze vormen een verzameling van groepen en groeperingen die tot het maatschappelijke midden gerekend worden en/of zich zelf tot dit midden rekenen op grond van een negatief criterium, namelijk het niet-arbeider en het niet-leidinggevend zijn. De grenzen blijken in de praktijk, zowel naar boven als naar beneden, tamelijk onbestemd.

Berting merkt verder nog op dat de heterogeniteit van het midden wordt versterkt door het feit, dat betrekkelijk velen, die zich daarin bevinden, in vergelijking met het milieu van her-

1) H. Wallenburg, Vakbeweging en beambten, in: I. P. van Leerdam e.a., *Vakbeweging in beweging*, Meppel, 1964, blz. 79.

2) F. Croner, *Soziologie der Angestellten*, Keulen-Berlijn, 1962.

3) J. Berting, *In het brede maatschappelijke midden*, Meppel, 1968, blz. 192 - 200.

komt sociaal gestegen of gedaald zijn. Die heterogeniteit komt duidelijk tot uiting in de verschillen in politieke voorkeur en in de verschillen in toegepaste strategieën van belangenbehartiging.

Opnieuw vinden we die heterogeniteit nog eens bevestigd in een recent onderzoek onder leden en bestuursleden van een dertigtal vakbonden die zich overwegend in het „brede maatschappelijke midden” begeven 4). Ook in dit onderzoek blijkt de politieke voorkeur van de employés aardig gespreid en ook hier zien we nogal verschil in de door hen toegepaste en gewenste arbeidspolitieke strategieën. We moeten er dan ook op bedacht zijn dat bij de zeer heterogene categorie van employés een verscheidenheid van factoren aanleiding geeft tot de aaneensluiting in organisaties. Een deel van de employés stelt vertrouwen in de persoonlijke promotieverwachtingen en organiseert zich niet. Een ander deel organiseert zich op basis van algemene werknemersbelangen (verticale vakorganisatie) en weer een ander deel op basis van de gedeelde belangen van hen die zich op een bepaald rang- of functieniveau bevinden (horizontale vakorganisatie). Sommigen worden lid van een centrale, anderen van een categorale vakorganisatie.

Horizontale en verticale organisatie

De voorkeur voor een horizontale dan wel verticale organisatie lijkt een verschil in perceptie in te houden van strata binnen de collectiviteit van werknemers en daarmee samenhangend de perceptie van eigen belangen, en verder een voorkeur voor verschillende typen van belangen en voor verschillende typen vakbondsactiviteiten 5).

De heterogeniteit wat betreft voorkeuren en belangen binnen het maatschappelijke midden is alleen maar groter geworden door de sterke groei in omvang van de beambtencategorieën in de afgelopen decennia, wat weer heeft geleid tot veranderingen in de voorwaarden waaronder de werknemers binnen de afzonderlijke categorieën van beampten hun beroep uitoefenen. Bij de beambtencategorie vormt de vakorganisatie vooral een bruikbaar instrument in die gevallen waarin, hetzij als gevolg van technologische ontwikkelingen, hetzij door organisatorische maatregelen de traditionele status van een bepaalde beroepscategorie in het productieproces is aangetast 6). In dergelijke omstandigheden kan de vakorganisatie steun bieden bij het streven de traditionele status te handhaven. Zo vinden de professionele vakorganisaties (horizontaal én categoriaal georganiseerd) de reden van hun ontstaan vaak in het statusverlies of de bedreiging van de desbetreffende beroepscategorie. Maar de

vakorganisaties die in het brede maatschappelijke midden opereren, hebben natuurlijk niet altijd en alleen een defensieve taak. In het algemeen kan men stellen dat vakorganisaties ernaar streven door gezamenlijke inspanning de maatschappelijke onzekerheden die het gevolg zijn van sociale verandering, te verminderen door het scheppen van een situatie van rechtszekerheid 7).

Uitsluiting en solidariteit

Voor het scheppen van die situatie van rechtszekerheid, maar ook voor het verkrijgen of behouden van voordelen, beloningen, kansen e.d., staan sociale groepen en collectiviteiten bepaalde strategieën ten dienste, door Weber sluitingsstrategieën genoemd, waarvan uitsluiting en solidariteit wel de belangrijkste zijn 8). Bij deze strategieën gaat het erom macht te mobiliseren met betrekking tot aanspraken op beloningen en kansen. De ene strategie, waarbij groepen trachten anderen uit te sluiten van de voordelen en beloningen die ze genieten, berust dan op de macht van

**Deze rubriek wordt verzorgd door
de Afdeling Sociaal-Economisch Beleid
van de Erasmus Universiteit
Rotterdam**

uitsluiting; de andere strategie, waarbij groepen op effectieve wijze trachten druk uit te oefenen met het oog op voordelen en beloningen waarop zij menen recht te hebben, is gebaseerd op de macht van solidariteit. De beide strategieën zijn eigenlijk reciproque omdat de uitsluitingsstrategie vaak een corresponderende reactie provoceert van de zijde van diegenen tegen wie de uitsluiting gericht is. Solidariteitsstrategieën kunnen dus eigenlijk beschouwd worden als collectieve antwoorden van uitgesloten groepen die zelf niet in staat zijn tot het maximeren van voordelen en kansen met behulp van uitsluitingspraktijken.

Interessant is de opmerking van Parkin dat de groepen die zich in het maatschappelijke midden bevinden juist gebruik maken van beide strategieën. Enerzijds worden pogingen ondernomen tot het verkrijgen van een professionele status, waardoor andere groepen worden uitgesloten en het aantal substrata vergroot, en anderzijds worden de zuiver solidaristische tactieken van de vakorganisatie toegepast. Niet alleen de ambiguïteit, maar ook bepaalde politieke spanningen binnen het maatschappelijke midden zijn vermoedelijk te wijten aan het toepassen van deze tweevoudige strategie. Een strategie echter waaraan, gezien de tussenpositie, niet te ontkomen lijkt. Het betekent een onvermijdelijk en voortdurend hinken op twee gedachten; het nu eens uitsluiten, dan weer solidariseren.

Perspectief

Terugkerend naar de redenering van het begin, waar het per slot om begonnen was, moet nog eens worden opgemerkt dat die redenering plausibel klinkt, een zekere waarheid bevat, maar niet de hele waarheid. Dat het CNV zal uitgroeien tot een interconfessionele vakcentrale lijkt zeer waarschijnlijk. CNV-voorzitter Lanser heeft hier nog eens op gewezen in zijn nieuwjaarsrede voor de CNV-verbondsraad. Het streven naar één federatie van drie vakcentrales beschouwt hij als een afgedane zaak. Dat een belangrijk deel van beambten en hoger personeel zich op deze vakcentrale zal gaan oriënteren lijkt ook wel voorspelbaar. Maar dat dit zal leiden tot een echte horizontale scheiding in de Nederlandse vakbeweging valt te betwijfelen. Daarvoor is de beambtencategorie te heterogeen. Daarvoor is de ambivalentie bij de keuze van arbeidspolitieke strategieën te groot. Daarvoor zijn de scheidslijnen naar boven en onder te vaag. Zelfs bij de belangrijkste uitdaging van de beambtengroepen in het recente verleden, de nivelleringsvraag van de industriebonden in 1973, was er geen duidelijke eensgezindheid in de beambtencategorie te onderkennen. Weliswaar leidde de door de industriebonden geëiste solidariteit van hoog naar laag tot heftige onenigheid tussen de industriebonden enerzijds en de Unie-BLHP, de Centrale van Hoger Personeel en zelfs de bij het NVV aangesloten bond Mercurius (handels- en kantoorpersoneel) anderzijds, maar de vele in de industriebonden georganiseerde beampten verzetten zich niet; het is zelfs zo dat bij de kaderleden van de industriebonden — veelal zelf beampten — de wens tot nivellering altijd al zwaar heeft gewogen. De verscheidenheid aan belangen en ideologische voorkeuren binnen het maatschappelijke midden lijkt te groot om deze tegenstellingen te overbruggen. De verschillende groepen binnen dit midden zullen steeds weer en in iedere situatie gedwongen worden te kiezen tussen Scylla en Charybdis, tussen uitsluiting en solidariteit.

Wil Arts

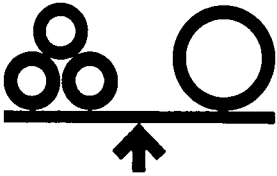
4) Frits Bekkers, *De vakbonden in het brede maatschappelijke midden*, Utrecht, 1975.

5) A. M. Nijssen, *Categoriale en centrale vakorganisaties*, Amsterdam, 1973.

6) J. G. Lulofs, Het categorialisme in de Nederlandse vakbeweging, *Sociaal Maandblad Arbeid*, 1968, blz. 514 - 541.

7) Idem, blz. 527.

8) Op verschillende plaatsen in zijn: *Wirtschaft und Gesellschaft*. Onlangs zijn Webers opmerkingen hierover, in een verhelderend artikel uitgewerkt door Parkin, vgl. *Strategies of social closure in class formation*, F. Parkin (ed.), *The social analysis of class structure*, Londen, 1974, blz. 1 - 19.

Een derde rentescenario

DRS. J. C. PRANGER*

De kapitaalmarktrente

Bereikten de meeste reële economische grootheden in Nederland in 1975 vrij ongebruikelijke waarden, bij de rentestanden op de geld- en kapitaalmarkt gold in 1975 het „back to normal”. De uitslagen in de rentestanden waren aanzienlijk geringer dan in 1973, het jaar van de rente-explosie. Het niveau van de rente was lager dan in het record-jaar 1974. Ook de rentestructuur kreeg weer een normaal gezicht; de geldmarktrente bleef gedurende geheel 1975 onder de kapitaalmarktrente. Normaal is echter maar betrekkelijk. Weliswaar vertoonden de rentestanden in vergelijking met het recente verleden geen abnormaal niveau, toch zijn een aantal verschijnselen het signaleren waard.

De kapitaalmarktrente is op betrekkelijk hoog peil gebleven, ondanks een forse inzinking van de economische activiteit gemeten aan bijv. de productie in de verwerkende industrie. De verklaring van deze schijnbare tegenstrijdigheid kan worden gevonden bij het hoog blijven van de inflatie. De inflatie legt als het ware een rem op het doorzakken van de lange rente ten tijde van ontspanning op de kapitaalmarkt. De oorzaak moet worden gezocht bij de begrijpelijke terughoudendheid bij geldgevers om een lagere rentevergoeding te accepteren dan de gedurende de looptijd van de lening verwachte inflatie.

Deze observaties bevatten uiteraard geen nieuwe theoretische gezichtspunten. Er bestaat immers een veelheid van economische theorieën die als hoofd- of bijproduct de rentestand verklaren. Daarnaast is het mogelijk gebleken de kapitaalmarktrente empirisch redelijk te verklaren o.a. met behulp van macro-economische variabelen als productie en inflatie. Kan men dan stellen dat de kapitaalmarktrente een geheel doorgrond onderwerp is? Geenszins. Men behoeft slechts de blik op het komende jaar te richten om dit te beseffen.

Voorspelproblemen

Er zijn natuurlijk een aantal gebrui-

kelijke voorspelproblemen gelegen in de onzekerheden rond de waarde van de verklarende variabelen die in rentevergelijkingen worden gebruikt. Het is daarbij in zwang geraakt om deze onzekerheden rond de vooronderstellingen expliciet te maken door het hanteren van twee of meer scenario's. Een scenario bestaat uit een set vooronderstellingen en de daaruit voortvloeiende uitkomsten. De vooronderstellingen dienen uiteraard consistent te zijn. Op het eerste gezicht lijkt de scenario-aanpak op een truc om het probleem te verleggen van de econoom naar de manager. Toch heeft de scenario-presentatie voordelen. Zij maakt duidelijk dat de toekomst verschillende gezichten kan hebben; het is derhalve voor de manager zinvol om zich te bezinnen op maatregelen welke in elk van de scenario-uitkomsten dienen te worden genomen (in de praktijk komt daar natuurlijk nog het probleem bij om te onderkennen welk scenario in de komende periode actueel zal worden).

Een voorspelprobleem is tevens gelegen in het veranderend gedrag van de economische subjecten. Zo is vermoedelijk de bewustheid voor inflatie bij beleggers toegenomen. Dit kan er bijv. toe leiden dat een formulering van een inflatieverwachting, gebaseerd op gerealiseerde inflatiecijfers, in het verleden niet meer voldoet. Te denken valt bijv. aan situaties waarin inflatievoorspellingen/verwachtingen worden uitgesproken die ver uitgaan boven de tot dan toe gebruikelijke percentages. Een dergelijke situatie deed zich voor tijdens de oliecrisis eind 1973. Met betrekking tot 1976 rijst vooral de vraag waardoor de inflatieverwachting voor de komende jaren zal worden bepaald. Zal de vermoedelijk iets lagere inflatie in 1976 de verwachting voor de komende jaren bepalen dan wel de nog recente ervaringen met de hogere prijsstijgingen in 1974 en (in Nederland) 1975?

Drie scenario's

Een moeilijkheid van geheel andere orde is gelegen in het inschatten van het belang van institutionele informatie. In-

formatie van dit type laat zich veelal niet in een tijdreeks vangen. Naast voorschriften en restricties die kunnen veranderen, valt hieronder tevens het beleid van de monetaire autoriteiten; één van deze laatste, het rijk, treedt daarnaast ook op als marktpartij.

In 1976 zal het rijk optreden als belangrijke geldvrager, gezien het omvangrijke financieringstekort. Uit de eerste schrikreacties na het bekend worden van de begrotingscijfers kunnen twee weinig aantrekkelijke scenario's worden samengesteld. Het eerste gaat uit van een geforceerde financiering van het tekort op de kapitaalmarkt langs de gebruikelijke wegen. Hieruit zou een sterk opdrijven van de lange rente resulteren, hetgeen uiteraard ongelegen komt in de huidige conjuncturele situatie. Bovendien zou bij een hoge kapitaalmarktrente ten opzichte van het buitenland kapitaalimport geïnduceerd kunnen worden, hetgeen de guldenkoers opwaarts zou beïnvloeden (en daarmee de concurrentiepositie van het bedrijfsleven benadelen) en tevens tot liquiditeitscreatie zou leiden. Een stijgende rente, een nog duurdere gulden en inflatoire dreigingen vanuit de monetaire hoek typeren dit onaantrekkelijk scenario.

Het tweede scenario gaat uit van een aanzienlijke inflatoire financiering van het financieringstekort van de overheid. In dit scenario ondervindt weliswaar de kapitaalmarkt minder opwaartse druk, doch vindt een forse liquiditeitscreatie plaats. Uit deze liquiditeitscreatie ontstaat een aanzienlijke inflatoire dreiging die tot een restrictief monetair beleid noopt in een periode van verwacht en gehoopt conjunctuurherstel. Ook dit scenario kan niet als aantrekkelijk worden gekenschetst. Er zijn echter een aantal elementen aan te wijzen die het mogelijk maken dat de kapitaalmarktontwikkelingen zich volgens een wat minder rampzalig patroon dan in bovengenoemde scenario's voltrekken.

Benaderd vanuit macro-economisch

* De auteur is medewerker van het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.

gezichtspunt kan bij een zich in gematigd tempo herstellende activiteit en een afnemende inflatie een dalende tendens van de rente worden verwacht. De onaanvallende scenario's baseerden zich echter op het ongebruikelijk hoge financieringstekort van het rijk, dat niet zonder allerlei distorsies te financieren werd geacht. Er zijn echter tekenen die erop duiden dat het financieringstekort van de sector bedrijven ongebruikelijk laag zal zijn.

Ten gevolge van het lage investeringsniveau kunnen de investeringen in grotere mate uit afschrijvingen en eventuele ingehouden winsten worden gefinancierd dan in voorgaande jaren. Daarnaast moet niet worden uitgesloten dat de door de bedrijven ontvangen overheidskredieten hoger zullen zijn dan in 1975. Te denken valt aan steunmaatregelen en aan belastingkrediet. (de te betalen vennootschapsbelasting is in 1976 vooral op de lage winsten van 1975 gebaseerd). M.a.w., het probleem van het grote financieringstekort van de overheid behoeft niet in de ruimte op de kapitaalmarkt te liggen. Benutting van de kapitaalmarkt kan derhalve tot een derde scenario leiden, waarbij door aanwending van een gevarieerd instrumentarium aanzienlijke monetair-neutrale financiering van het overheidsstekort zonder ontwrichting van de kapitaalmarkt plaatsvindt.

Ingrijpen van de Nederlandse Bank

Rente langlopende staatsobligaties

	1973	1974	1975
Gemiddeld niveau	7,8	9,6	8,5
Hoogste stand	8,9	10,3	8,8
Laagste stand	7,1	8,9	7,7

Rente drie-maandskasgeldlening aan lagere overheid.

	1973	1974	1975
Gemiddeld niveau	6%	10%	5%
Hoogste stand	16	14	8%
Laagste stand	1%	8	3%

De geldmarkttarieven maakten in 1975 — gemeten aan het drie-maandskasgeldtarief — aanvankelijk een vrij continue daling door, komende van een niveau van 8% aan het begin van het jaar tot 3% medio juni. Daarna trad enkele maanden een stabilisatie in, waarna in oktober de tarieven ruim 1½ punt aantrokken tot even boven 5%; in november en december vond een geringe stijging plaats.

Interessanter dan de tariefbeweging zelf is het gebeuren achter de tarieven. Bij een onbelemmerende doorwerking van de rijksbetalingen en -ontvangsten alsmede van koersregulerende deviezen aan- en verkopen zouden de tegoeden

van de banken bij de Centrale Bank grote wisselingen vertonen. Het biedbeleid op termijndeposito's en het tarievenbeleid voor kasgeldleningen zou daarmee sterk wisselende impulsen krijgen. De tarieven zouden ook binnen enkele weken sterk fluctueren. Reeds de overweging van zorg voor „orderly markets” leidt dan ook tot regulatie van de geldmarkt door De Nederlandsche Bank. Het doel van de activiteiten van De Nederlandsche Bank bevat echter meer dan alleen het gladstrijken van al te erratische ontwikkelingen. Het beleid richt zich vooral op het bereiken van een zodanige rentestand, dat tegenwicht wordt geboden aan krachten die de gulden in de slang naar de interventiepunten stuwden. Onder de krachten die op korte termijn van belang zijn voor de valutaire sterkte bevinden zich uiteraard de buitenlandse rentetarieven. Met name de Duitse korte rente is hiervoor een belangrijk oriëntatiepunt.

Het ingrijpen van De Nederlandsche Bank was in 1975 aanvankelijk verruimend in een krappe markt. Toen de marktpositie door valuta-interventies en rijksbetalingen in april omsloeg, voorkwamen afnemende maatregelen een nog rigoreuzere inzakking van de tarieven. In oktober veranderde de marktpositie door belastingbetaling wederom in een krappe markt. In deze situatie voorkwam De Nederlandsche Bank een stijging van de tarieven door aan de banken speciale beleningsfaciliteiten buiten de normale gelimiteerde beroepsmogelijkheden tegen marktrente ter beschikking te stellen. De drie-maandstarieven bleven hierdoor in de buurt van het promessedisconto.

Met deze actie is sprekend geïllustreerd hoe inventief De Nederlandsche

Bank gebruik maakt van allerlei methoden om de korte rente te reguleren. Immers, in een geldmarkttechnisch gelijke situatie, gekenmerkt door een omvangrijk tekort in het najaar van 1973, werd de tegenovergestelde weg ingeslagen. Destijds was het ter verdediging van de gulden dringend gewenst om met de stijgende buitenlandse tarieven in de pas te lopen. De in de markt reeds aanwezige stijgende tendens werd toen krachtig gestimuleerd door de beroepsmogelijkheden van de banken drastisch te beperken en voor overschrijdingen een hoger tarief te rekenen. Dit instrument blijft nu echter in de kast, omdat de gulden thans sterk is, waardoor rente-opdrijving ongewenst is.

Perspectieven

Een vooruitblik ten aanzien van de korte rente moet derhalve rekening houden met de rentevoorzichten in Duitsland. Daarnaast zijn de technische mogelijkheden van het monetaire beleid om de geldmarkttruijme en de gewenste rente met elkaar te verzoenen van belang. Voor de komende maanden ziet het er niet naar uit dat deze mogelijkheden zwaar op de proef gesteld zullen worden. In Duitsland lijkt een niveau rond 4% als target-zone voor de korte rente gehanteerd te worden. Het Nederlandse niveau ligt circa 1½ punt hoger. De positie van de gulden in de slang is echter sterk. De in de loop van het eerste halfjaar verwachte verruiming van de geldmarkt als gevolg van begrotingsbetalingen kan derhalve zonder al te grote bezwaren doorwerken in de geldmarkttarieven.

J. C. Pranger

Ir. W. Hendriks Management 1 (Leidinggeven); Management 2 (Besturen). Universitaire Pers Rotterdam, 1974, resp. 2e druk en 1e druk, en 120 blz. en XII + 110 blz., f. 17,50 per deel.

Met het verschijnen van *Management 2* heeft Hendriks zijn tweedelig studieboek over management afgerond. Het eerste deel verscheen in eerste druk onder de titel *Leidinggeven*.

Management is een dekmantel voor velerlei schriften. Om zijn onderwerpen nader af te bakenen bedient Hendriks zich van een tweetal ondertitels, die de door hem onderscheiden dimensies van het leiden van organisaties weergeven. In *Leidinggeven* richt de schrijver zich op het leiden van het personeel; in *Besturen* bespreekt hij het

leiden van de organisatie als één samenstel van mensen en middelen.

In *Management 1* is het centrale thema: leidinggeven is een proces, waarin duidelijk verschillende fasen met bijbehorende activiteiten zijn te onderscheiden. In korte hoofdstukken bespreekt de auteur de verschillende procesfasen. Achtereenvolgens komen aan de orde:

- de „beoordeling” van mensen ten aanzien van de inbreng, die zij in de organisatie kunnen leveren;
- de „taakverdeling” tussen onderge-

schikken onderling en tussen chef en ondergeschikten;

- het „stimuleren” van medewerkers ten einde een materiële aanvaarding van de bereikte taakverdeling te bewerkstelligen;
- de „instructie”, waarin eerder vergaarde kennis en ervaring aan medewerkers ter beschikking wordt gesteld;
- „controle” en „correctie”.

In alle hoofdstukken wordt verduidelijkt, hoe aan het doel van het leidinggeven — door de auteur omschreven als de capaciteitsontwikkeling van alle medewerkers — inhoud kan worden gegeven. De mate van capaciteitsgroei dient naar zijn mening als toetssteen voor de beleidsbeoordeling te fungeren. Wanneer alle fasen de revue zijn gepasseerd volgt een korte verantwoording van de uitgangspunten, die aan het boek ten grondslag liggen. De plaatsing aan het einde van het eerste deel doet merkwaardig aan, omdat een deel van de genoemde uitgangspunten in de inleidende hoofdstukken verwerkt is en omdat erop wordt gewezen dat de genoemde uitgangspunten voor discussie vatbaar zijn. Een uiteenzetting over de gemaakte keuze zou aan het begin van het boek niet misstaan.

In een „Naschrift” wordt de samenhang van de procesfasen benadrukt. Deze aandacht lijkt niet overbodig en zelfs te summier, omdat in de voorafgaande hoofdstukken steeds van de volgtijdelijkheid in de procesfasen wordt uitgegaan. De schrijver erkent deze beperking, maar voegt eraan toe, dat de meeste literatuur zich wel bezighoudt met de verschillende fasen van het proces van het leidinggeven, maar zwijgt over de onderlinge samenhang.

Management 2 is qua opbouw goed vergelijkbaar met het eerste deel. De auteur opent ook hier met het onderscheid in „leidinggeven” en „besturen”. Kent men echter de inhoud van het eerste deel, dan kan men een deel van de inleiding van deel 2 overslaan, omdat het begrip „leidinggeven” wordt verduidelijkt met een tekstgedeelte uit deel 1. In afzonderlijke hoofdstukken komen nu de fasen uit het bestuursproces aan de orde: de keuze en formulering van doelstellingen, het beleid van de organisatie, de zorg voor de uitvoering, de voorbereiding van besluiten en de controle op de uitvoering. Voortdurend wordt op de onderlinge verbondenheid van deze fasen gewezen. Hendriks werkt in dit deel de gedachte uit, dat een organisatie kan worden opgevat als een open systeem, waarin de participatie van de afnemers zo groot mogelijk dient te zijn. Aan de hand van voorbeelden wordt deze „marketingconceptie” niet alleen uitgewerkt voor ondernemingen, maar bijv. ook voor politieke organisaties.

Kenmerkend voor de ontwikkelde ge-

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

dachtengang is de bespreking van doelstellingen en beleid. Beide dienen naar de mening van de schrijver op de afnemers te zijn afgestemd. De organisatie wordt immers met het oog op de dienstverlening aan de afnemers in het leven geroepen. Individuele doeleinden als het streven naar winst, inkomen of arbeidssatisfactie zijn voor het bestuurlijk handelen onduidelijk. De gemeenschappelijke doelstelling ligt in de bevrediging van de fundamentele behoeften van de afnemers. Hendriks precieert „besturen” dan ook als „een proces dat dient om de toekomstige situatie van de afnemers te beïnvloeden door middel van het bereiken van bepaalde doelstellingen”.

Uit deze korte kenschets van de inhoud blijkt de overeenkomstige uitwerking van de vragen naar het „hoe” van het leidinggeven en van het besturen. Behalve identieke tekstgedeelten vindt men ook overeenstemming in het gehanteerde begrippenapparaat. Het is daarom naar mijn mening niet zo'n goede gedachte twee afzonderlijke delen uit te brengen. Eén boek over leidinggeven en besturen, gebaseerd op dezelfde basisconceptie, kan een duidelijker beeld geven van de samenhang tussen beide dimensies.

In het voorwoord van de tweede druk van deel I omschrijft de auteur zijn werk als een studieboek over management. Als zodanig lijkt mij dit boek in de huidige opzet minder geschikt. Niet alleen vanwege de soms ontbrekende samenhang tussen beide delen, maar ook omdat diverse basisbegrippen uit de organisatieliteratuur bij de lezer bekend worden verondersteld. Wordt het boek gebruikt als cursusmateriaal voor hen, die basiskennis op het terrein van „organisatie en leiding” bezitten, dan geldt dit bezwaar minder.

In beide delen ontbreekt een goede literatuurverwijzing. De auteur volstaat met het vermelden van literatuur die voor zijn eigen ideeënontwikkeling van belang is geweest. In deel I stuit men op diverse plaatsen op tekstfouten. Er blijven daarom per saldo enkele wensen over. Wellicht dat Hendriks de lezers van een volgende druk tegemoet kan komen door het vervullen van deze wensen.

V. I. Goedvolk

Problemen bij fusie van NV en BV. Kluwer BV, Deventer, 1975, Vennootschaps- en rechtspersonenrecht deel 13, Serie Monografieën vanwege het Van der Heijden-Instituut, 102 blz., f. 18,50.

Bevat de voordrachten van het congres over problemen van vennootschapsrecht van het Van der Heijden-Instituut te Nijmegen op 4 en 5 oktober 1974:

- Prof. Mr. J. M. M. Maeijer, De positie van de aandeelhouders;
- Prof. Dr. W. Albeda, De positie van de werknemers;
- Prof. Mr. W. C. L. van der Grinten, De positie van het bestuur en de raad van commissarissen;
- Prof. Drs. H. W. Lambers, Overheidstoezicht of fusies; en het verslag van de discussies n.a.v. deze voordrachten.

Bovendien is een aanhangsel opgenomen met een rechtsvergelijkend overzicht betreffende het toezicht op fusies in Engeland, Duitsland, Verenigde Staten en de EG.

Korteweg en Keesing: Het moderne geldwezen. Deel III, de geldtheorie, 13e geheel herziene druk bewerkt door Prof. Dr. H. de Haan, Prof. Drs. S. Korteweg, Dr. S. K. Kuipers, Drs. J. K. T. Postma, NV Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij, Amsterdam, 1975, 408 blz., f. 59,50.

Deze 13e druk is, in vergelijking tot de vorige druk, een geheel nieuw boek. Het hoofdonderwerp van het boek is de strijd tussen de Keynesianen en de monetaristen, die zich sinds het einde van de jaren vijftig steeds duidelijker is gaan aftekenen. Hoewel de schrijvers welbewust geen standpunt kozen, concluderen ze wel dat het gelijk op sommige punten bij de ene partij ligt, maar in andere gevallen bij de andere. Zij doen dat op grond van empirische onderzoeken, waarvan een kort overzicht in het laatste hoofdstuk is gegeven.

De auteurs hebben het boek afgestemd op de behoeften van studenten in de economische wetenschap, die zich bevinden in het tweede deel van de studie voor het kandidaatsexamen. De uiteenzettingen zijn in het algemeen ge-

geven aan de hand van niet al te ingewikkelde modellen.

Een greep uit de inhoud:

- De plaats van de geldtheorie in de economische wetenschap.
- Wezen en waarde van het geld.
- De geldtheorie vóór de jaren dertig.
- De Keynesiaanse theorie inzake de vraag naar geld.
- Het geld in de Keynesiaanse theorie.
- De uitbreiding van de Keynesiaanse theorie met een model van het bankwezen.
- De neo-klassieke geldtheorie na de tweede wereldoorlog.
- Het inflatieproces.
- De hoogte van de wisselkoers.
- De geldtheorie van een open volkshuishouding.
- De toepassing en empirische toetsing van geldtheoretisch inzicht.

De voorgaande delen werden aangekondigd in *ESB* van 13 augustus 1975, terwijl de vorige druk van de gehele reeks werd besproken in *ESB* van 20 december 1972.

De toeristische ontwikkeling in Nederland, terugblik en vooruitzichten. Nederlands Research Instituut voor Toerisme en Rekreatie, Breda, 1975, 102 blz., f. 35 (excl. BTW).

Rapport over de trendmatige ontwikkeling van het binnenlands, uitgaand en inkomend toerisme. Met dit rapport

wordt beoogd relevante informatie te verschaffen ten behoeve van het te voeren beleid door bedrijfsleven en overheid. Er wordt aandacht besteed aan een vijftal onderwerpen, namelijk de vakantiebesteding van de Nederlandse bevolking, het inkomend toerisme, het toekomstperspectief voor de kampeeren bungalowsector, de vooruitzichten voor het hotelwezen en de toeristische politiek in Nederland. Tot slot worden er enige overwegingen gegeven voor het toeristische beleid in Nederland.

Bedrijfsgegevens voor de textieldetailhandel over 1973 en 1974 (gespecialiseerde tabellen). Bedrijfseconomische publikaties, EIM, Den Haag, 1975, 52 blz., f. 10.

In dit rapport worden de bedrijfsuitkomsten voor de textieldetailhandel over het jaar 1973 besproken en vergeleken met die over 1970. Er is ruime aandacht geschonken aan de kengetallen betreffende de arbeids- en de vloerproductiviteit. Verder wordt er in dit rapport ingegaan op onderwerpen, die meer zijdelings met de rentabiliteit en de kosten verband houden, zoals het voetgangersdomein, de parkeergelegenheid en de samenstelling van het personeelsbestand. Het slothoofdstuk is gewijd aan de ontwikkeling van de bedrijfsresultaten van 1973 op 1974.

Drs. J. C. J. van Merrienboer: Middeling. Fed's Fiscale Brochures IB 7.15, FED BV, Deventer, 1975, 92 blz., f. 12,40.

In deze brochure komt het hele instituut van middeling, zoals dat is vastgelegd in art. 67 Wet op de Inkomstenbelasting 1964 jo. art. 2 van het Uitvoeringsbesluit inkomstenbelasting 1964, ter sprake. Aandacht wordt besteed aan de periodiciteitseis, eenzelfde onderneming - eenzelfde dienstbetrekking, het systeem van de middelingsregeling en aan uitsmering. De brochure wordt besloten met aanwijzingen voor de samenstelling van de balans en een overzicht van de jurisprudentie.

Bedrijfsgegevens voor de detailhandel in aardappelen, groenten en fruit over 1972 en 1973. Bedrijfseconomische publikaties, Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, Den Haag, 1975, 56 blz., f. 12,50.

Resultaten van een onderzoek naar de kosten en rentabiliteit in de bovengenoemde branche over 1972 en 1973. Doel van dit rapport is de ondernemers hulpmiddelen te verschaffen om d.m.v. bedrijfsvergelijking tot verbetering van het bedrijfsbeleid te komen. Daarnaast geeft het inzicht in de kosten- en opbrengstverhoudingen aan de beleidsinstanties in deze branche.

Een grote vooraanstaande
IJZERGIETERIJ

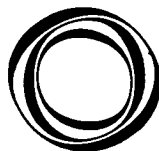
met twee vestigingen in het midden-oosten van het land
vraagt voor spoedig een

ALGEMEEN DIRECTEUR BESTUURDER VAN DE VENNOOTSCHAP

Deze zal worden belast met de coördinatie van het management-team, met het beheer van de centrale diensten en met de verantwoording voor het beleid op langere termijn tegenover de rechtstreeks betrokkenen en tegenover de buitenwereld.

De gedachten gaan uit naar een man van omstreeks 40 jaar van academisch niveau, met een ruime ervaring in het bedrijfsleven en met praktisch inzicht in moderne financieel-economische en sociale bedrijfsverhoudingen.

Zij die voor deze veeleisende en goed gehonoreerde functie in aanmerking willen komen, kunnen - bij voorkeur schriftelijk - vertrouwelijk contact opnemen met

ir. C. J. M. EIJSBOUTS w.i.v.
ADVIESBUREAU VOOR ORGANISATIE EN ONTWIKKELING
St. Michielsgestel, Postbus 30. Tel. 04105-3737